

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยและพัฒนานี้เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาสมรรถนะการเป็นพระวิทยากรฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมของพระนิสิตวัดศรีบูรณาราม อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี ที่ทำหน้าที่สอนหนังสืออยู่ในโรงเรียน ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาโดยอาศัยกรอบเนื้อหาและตามแนวความคิด ต่อไปนี้

1. บริบทวัดศรีบูรณาราม อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี
 - 1.1 การศึกษาพระปริยัติธรรม
 - 1.2 การศึกษาสงเคราะห์
 - 1.3 การจัดแหล่งศึกษาภายในวัด
 - 1.4 การส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนาแก่เยาวชนและประชาชน
 - 1.5 การสาธารณสงเคราะห์
2. สมรรถนะการเป็นพระวิทยากร
 - 2.1 ความหมายและประเภทของสมรรถนะ
 - 2.2 ความรู้ของพระวิทยากรฝึกอบรม
 - 2.2.1 หลักการทั่วไปในการสอนของพระพุทธเจ้า
 - 2.2.2 วิธีการสอนแบบต่างๆของพระพุทธเจ้า
 - 2.3 เทคนิคการฝึกอบรมของพระวิทยากร
 - 2.3.1 ประเภทของเทคนิคการฝึกอบรม
 - 2.3.2 เทคนิคที่พระวิทยากรใช้ในการฝึกอบรม
 - 2.3.3 การสร้างบรรยากาศที่ดีของพระวิทยากร
 - 2.3.4 หลักในการจัดกิจกรรมเพื่อสร้างบรรยากาศในการอบรม
 - 2.3.5 การสร้างแรงจูงใจที่ดีของพระวิทยากร
 - 2.3.6 การใช้สื่อของพระวิทยากร
 - 2.3.7 การตั้งคำถามเพื่อการอบรมของพระวิทยากร
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 3.1 องค์ความรู้เกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 3.2 แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 3.3 ปรัชญาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 3.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 3.5 วิธีการวิจัยของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

3.6 ระเบียบวิธีการวิจัยของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

3.7 บทบาทของนักวิจัยในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

บริบทวัดศรีบูรรัตนาราม อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี

วัดศรีบูรรัตนารามเดิมชื่อวัดปากเปรี้ยวสันนิษฐานว่าสร้างก่อนกรุงเทพฯ คือ พ.ศ.2019 วัดปากเปรี้ยวนี้ตั้งอยู่ปากคลองเปรี้ยว เยื้องกับวัดหนองโสนซึ่งอยู่ตรงข้าม มีนามเดิมว่า “วัดม่วงงาม” เมืองสระบุรีนั้นเดิมเรียกว่า เมืองปากคลองเปรี้ยว โดยเอาปากคลองเปรี้ยวเป็นชื่อเป็นที่รวมพลสำหรับกองทัพ เรียกขานกันมาแต่สมัยพระเจ้าจักรพรรดิ แห่งกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานกันว่าวัดปากเปรี้ยวได้สร้างไว้เป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองในสมัยนั้น เพื่อทำพิธีทางศาสนาของกองทัพ เมืองจริงๆ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเสาไห้ นั้นเป็นการตั้งครั้งหลังเพราะเทียบปูชนียวัตถุและปูชนียสถานที่ก่อสร้างแล้ว ไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ เก่าเท่ากับวัดปากเปรี้ยวเลยหน้าวัดหันลงทางแม่น้ำแควป่าสัก ภูฏีตั้งอยู่ตรงหลังโรงเรียนเทศบาลปัจจุบัน ยาวไปจนจรดอุโบสถปัจจุบัน ครึ่งหนึ่งของแม่น้ำแควป่าสักเป็นลานวัด มีเจดีย์และสิ่งก่อสร้างให้เห็นอยู่ก่อนที่แม่น้ำกัดเซาะ ภายหลังได้ปรักหักพังลงไปจนหมดสิ้นแล้ว และคงจะสร้างเมืองปากเปรี้ยวในสมัยสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิเช่นกัน คือ พ.ศ. 2029 วัดนี้ได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ เมื่อสมัยหลวงพิริยะกิจเกษม ต่อมาท่านเจ้าคุณหนู ในราชทินนามว่า “พระศีลวิสุทธิดิลก” นี้เองมีผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใสสร้างภูฏีถวายวัดขึ้นอีกหลังหนึ่งด้านทำน้ำ ความเจริญเติบโตของวัดนี้ ก็ด้วยความสามารถและบุญบารมี ของเจ้าอาวาสองค์นี้ เป็นผู้บริหารกิจการพระศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองมากมาย จึงนับว่าท่านเป็นนักพัฒนาอย่างยอดเยี่ยมรูปหนึ่ง บัดนี้ ท่านได้มรณะภาพไปแล้ว เมื่อวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2512 ยังอยู่แต่ผลงานเท่านั้น ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้นับว่าวัดนี้เจริญขึ้นโดยลำดับ ตั้งแต่แรกเริ่มก็ใช้ชื่อวัดว่า วัดปากเปรี้ยวเรื่อยมาจนกระทั่งในสมัยของพระศรีสุทนต์สมุณี มาจำพรรษาอยู่ที่วัดนี้ จึงได้มีการเปลี่ยนชื่อวัดใหม่ว่า วัดศรีบูรรัตนาราม เมื่อปี พ.ศ. 2483 ดังที่ได้ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ วัดแห่งนี้มีทั้งการเรียนภาษาบาลี เรียนนักธรรม และการสอนวิชาการอบรมนวกะ ตลอดจนการสวดสังคหะก็มีมาตามลำดับเป็นประจำเรื่อย ๆ มา

วัดศรีบูรรัตนาราม ตั้งอยู่เลขที่ 124 ตำบลปากเปรี้ยว อำเภอเมืองสระบุรี จังหวัดสระบุรี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีพื้นที่ตั้งวัด 10 ไร่ 2 งาน 39 ตารางวา ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งหลังสุดเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2522 ที่ธรณีสงฆ์ จำนวน 6 ไร่ ตามโฉนดเลขที่ 6657 เป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง ปี พ.ศ. 2534 เป็นวัดพัฒนาตัวอย่างดีเด่น ปี พ.ศ. 2535 ลักษณะที่ตั้งวัดเป็นพื้นที่ราบเรียบมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส

1. การศึกษาพระปริยัติธรรม

วัดศรีบูรรัตนาราม ได้เริ่มตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม เมื่อวันอาทิตย์ที่ 24 เมษายน พ.ศ.2418 แรม 9 ค่ำ เดือน 5 ปีชวด โดยมีท่านพระมหาทองสุข สุทฺธโส เป็น

ผู้อำนวยการเปิด มีพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระศีลวิสุทธิดิลก (หนู สุวณฺณโชโต) เป็นเจ้าสำนักเรียน โรงเรียนแห่งนี้หลังจากเปิดทำการเรียนการสอนแล้ว ได้มีพระภิกษุสามเณรและเด็กนักเรียนสนใจเข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีเป็นจำนวนมาก นอกจากจะใช้เป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรมแล้ว ยังได้ใช้เป็นสถานที่อบรมพระนวกะภูมิของคณะสงฆ์ด้วยซึ่งได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2493 โดยมีพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระศีลวิสุทธิดิลก เป็นเจ้าสำนักเรียนและผู้อำนวยการ ท่านพระครูสมโพธิวรกิจ เจ้าคณะอำเภอเมืองสระบุรี และเลขาธิการเจ้าคณะจังหวัดสระบุรี เป็นผู้ริเริ่มตั้งขึ้น เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม 2493 การอบรมพระนวกะภูมินี้ ได้ถือปฏิบัติสืบมากระทั่งปัจจุบันนี้ สำหรับบุคลากรที่เคยเป็นศิษย์เก่าของสำนักศาสนศึกษาวัดศรีบูรรัตนาราม ซึ่งได้ศึกษาเล่าเรียนมาตั้งแต่ชั้นบาลีไวยากรณ์ ประโยค ป.ธ.1-2 ถึง ป.ธ. 9 เป็นต้นมาได้ประสบผลสำเร็จด้านการศึกษา เป็นบุคลากรที่เป็นกำลังสำคัญของพระศาสนาและประเทศชาติในปัจจุบันก็มีหลายท่าน

2. การศึกษาสงเคราะห์

จัดตั้งทุนสงเคราะห์การศึกษาของวัด สำหรับชั้นประถม มัธยมและอุดมศึกษาทางวัดได้จัดตั้งทุนสงเคราะห์นักเรียนในเขตอำเภอเมือง ดังนี้

2.1 ชั้นประถมศึกษา ซึ่งปัจจุบันมีเงินทุนรวมทั้งสิ้น 123,619.79 บาท (หนึ่งแสนสองหมื่นสามพันหกร้อยสิบเก้าบาทเจ็ดสิบเก้าสตางค์)

2.2 ชั้นมัธยมศึกษา ซึ่งปัจจุบันมีเงินทุนรวมทั้งสิ้น 106,113.23 บาท (หนึ่งแสนหกพันหนึ่งร้อยสิบสามบาทยี่สิบสามสตางค์)

2.3 ชั้นอุดมศึกษา ซึ่งปัจจุบันมีเงินทุนรวมทั้งสิ้น 91,690 บาท (เก้าหมื่นหนึ่งพันหกร้อยเก้าสิบบาทถ้วน)

3. การจัดแหล่งศึกษาหาความรู้ภายในวัด

วัดศรีบูรรัตนาราม นอกจากเป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรม และแผนกบาลีแล้ว ภายในวัดยังจัดให้เป็นแหล่งศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป โดยได้เปิดห้องสมุดประชาชน และพิพิธภัณฑ์ซึ่งได้รวบรวมโบราณวัตถุที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาเอาไว้

4. การส่งเสริมการศึกษาทางพระพุทธศาสนาแก่เยาวชน และประชาชนทั่วไปได้จัดส่งคณะครูสอนพระปริยัติธรรมไปสอนตามสถานศึกษาต่างๆ ดังนี้

- 4.1 โรงเรียนสระบุรีวิทยาคม
- 4.2 โรงเรียนอนุบาลยุววิทยา
- 4.3 โรงเรียนอนุบาลบำรุงวิทยา
- 4.4 โรงเรียนอนุบาลศาลาแดง
- 4.5 โรงเรียนพิณาย
- 4.6 โรงเรียนเทศบาล 2

5. การสาธารณสงเคราะห์

วัดศรีบูรรัตนาราม ดำเนินการสาธารณสงเคราะห์ในด้านต่างๆดังนี้

5.1 การเผยแพร่ความรู้และข่าวสารแก่ชาวบ้านและชุมชนโดยได้จัดตั้งจุดบริการให้ความรู้ทางเครื่องขยายเสียง เผยแพร่ข่าวสารร่วมมือกับกลุ่มแม่บ้านชุมชนวัดศรีบูรรัตนาราม ให้ใช้สถานที่ภายในโรงครัวของทางวัด ในการเผยแพร่ความรู้ทางด้านเกษตรกรรม ให้กับแม่บ้านของชุมชน

5.2 การบำเพ็ญกุศลได้อำนวยความสะดวกสบายให้แก่ประชาชนทั้งผู้มีฐานะ และผู้ยากไร้โดยเสมอภาคกันทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นงานบวช งานศพ งานทำบุญต่างๆ

5.3 ด้านวัฒนธรรมทางวัดได้จัดกิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรมร่วมกับชุมชนและสถานศึกษาอยู่เนืองๆ โดยเฉพาะเทศกาลต่างๆ เช่น วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น

5.4 การส่งเสริมให้ประชาชนประหยัดและ ลด ละ เลิกอบายมุขไม่ให้มีการเล่นการพนัน การดื่มสุรา หรือของมีเมาส์เสพติดต่างๆ ภายในบริเวณวัดไม่ให้มีการยิงปืน จุดพลุ ดอกไม้เพลิง หรือวัตถุอื่นใดที่จะก่อให้เกิดเสียงดังรบกวนต่อผู้ปฏิบัติธรรมห้ามไม่ให้มีการประกอบกิจกรรม ที่มีการจัดมหรสพที่เป็นการขัดต่อศีลธรรมและวัฒนธรรมอันดีงาม

5.5 การก่อสร้างเสนาสนะ ได้แก่

- 1) การก่อสร้างศาลาตรีมุขเพื่อประดิษฐานพระแก้วมรกต
- 2) โครงการก่อสร้างศูนย์ปฏิบัติธรรมสิริธรรมมุนีและการบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะต่างๆ

5.6 โครงการเข้าค่ายอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนนักศึกษา ปีพุทธศักราช 2550 มีพระภิกษุสามเณร 51 รูป โดยมีพระอาจารย์มหาสมควร ญาณวีโร เป็นหัวหน้าโครงการอบรม จากการอบรมที่ผ่านมาเมื่อปลายปี พ.ศ. 2549 เป็นต้นมา มีนักเรียนนักศึกษามาเข้าค่ายอบรม รวม 12,940 คน นับว่าโครงการนี้เป็นประโยชน์ต่อนักเรียนนักศึกษาเป็นอันมาก

สมรรถนะการเป็นพระวิทยากร

1. ความหมายและประเภทของสมรรถนะ

อานนท์ ศักดิ์วรวิชญ์ (2547,หน้า 61) ได้สรุปคำนิยามของสมรรถนะไว้ว่า สมรรถนะ คือ คุณลักษณะของบุคคล ซึ่งได้แก่ ความรู้ ทักษะ ความสามารถ และคุณสมบัติต่าง ๆ อันได้แก่ ค่านิยม จริยธรรม บุคลิกภาพ คุณลักษณะทางกายภาพ และอื่น ๆ ซึ่งจำเป็นและสอดคล้องกับความเหมาะสมกับองค์การ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องสามารถจำแนกได้ว่า ผู้ที่จะประสบความสำเร็จในการทำงานได้ ต้องมีคุณลักษณะเด่นหรือลักษณะสำคัญต่างๆหรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งคือสาเหตุที่ทำงานแล้วไม่ประสบความสำเร็จเพราะขาดคุณลักษณะบางประการ เป็นต้น

สก๊อต บี พาร์รี (Scott B. Parry) นิยามคำว่าสมรรถนะว่าเป็น กลุ่มของความรู้ (knowledge) ทักษะ (skills) และคุณลักษณะ (attributes) ที่เกี่ยวข้องกัน ซึ่งมีผลกระทบต่องานหลักของตำแหน่งงานหนึ่ง ๆ โดยกลุ่มความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะดังกล่าวสัมพันธ์กับผลงานของตำแหน่งงานนั้น ๆ และสามารถวัดผลเทียบกับมาตรฐานที่เป็นที่ยอมรับ และเป็นสิ่งที่สามารถเสริมสร้างขึ้นได้

แมคเคิลแลนด์ กล่าวว่า สมรรถนะคือ บุคลิกลักษณะที่ซ่อนอยู่ภายในปัจเจกบุคคล ซึ่งสามารถผลักดันให้ปัจเจกบุคคลนั้น สร้างผลการปฏิบัติงานที่ดี หรือตามเกณฑ์ที่กำหนดในงานที่ตนรับผิดชอบ ซึ่งประกอบด้วย ความรู้ ทักษะ ความคิดเห็นเกี่ยวกับตนเอง บุคลิกลักษณะประจำตัวบุคคล และแรงจูงใจ

สมรรถนะสามารถจำแนกได้เป็น 5 ประเภทคือ

1. สมรรถนะส่วนบุคคล (personal competencies) หมายถึง สมรรถนะที่แต่ละคนมีความสามารถเฉพาะตัว คนอื่นไม่สามารถลอกเลียนแบบได้ เช่น การต่อสู้ป้องกันตัว ความสามารถของนักดนตรี นักกายกรรม และนักกีฬา เป็นต้น ลักษณะเหล่านี้ยากที่จะเลียนแบบ หรือต้องมีความพยายามสูงมาก

2. สมรรถนะเฉพาะงาน (job competencies) หมายถึง สมรรถนะของบุคคลกับการทำงานในตำแหน่ง หรือบทบาทเฉพาะตัว เช่น อาชีพนักสำรวจ ก็ต้องมีความสามารถในการวิเคราะห์ตัวเลข การคิดคำนวณ ความสามารถในการทำบัญชี เป็นต้น

3. สมรรถนะองค์การ (organization competencies) หมายถึง ความสามารถพิเศษเฉพาะองค์การนั้นเท่านั้น เช่น บริษัท เนชั่นแนล (ประเทศไทย) จำกัด เป็นบริษัทที่มีความสามารถในการผลิตเครื่องใช้ไฟฟ้า หรือบริษัทฟอร์ด (มอเตอร์) จำกัด มีความสามารถในการผลิตรถยนต์ เป็นต้น

4. สมรรถนะหลัก (core competencies) หมายถึง ความสามารถสำคัญที่บุคคลต้องมี หรือต้องทำเพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ เช่น พนักงานเลขานุการสำนักงาน ต้องมีสมรรถนะหลัก คือ การใช้คอมพิวเตอร์ได้ ติดต่อบริษัทงานได้ดี หรือ ผู้จัดการบริษัท ต้องมีสมรรถนะหลัก คือ การสื่อสาร การวางแผน และการบริหารจัดการ และการทำงานเป็นทีม เป็นต้น

5. สมรรถนะในงาน (functional competencies) หมายถึง ความสามารถของบุคคลที่มีตามหน้าที่ที่รับผิดชอบ ตำแหน่งหน้าที่อาจเหมือน แต่ความสามารถตามหน้าที่ต่างกัน เช่น ข้าราชการตำรวจเหมือนกัน แต่มีความสามารถต่างกัน บางคนมีสมรรถนะทางการสืบสวน สอบสวน บางคนมีสมรรถนะทางปราบปราม เป็นต้น

สรุป สมรรถนะการเป็นพระวิทยากรฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรม คือ การพัฒนาองค์ความรู้ ทักษะ ซึ่งแต่ละคนมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป หากว่าศึกษาค้นคว้าเรียนรู้อยู่เสมอ ก็สามารถที่จะพัฒนาตนเองให้เป็นบุคคลที่มีประสิทธิภาพในด้านต่างๆได้ การเป็นพระวิทยากร

นั้นต้องมีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่จะนำความรู้เหล่านั้นไปใช้ได้เป็นอย่างดี และมีเทคนิคในการอบรมที่ดีเพื่อสร้างแรงจูงใจให้กลุ่มเป้าหมายเหล่านั้นเข้าร่วมกิจกรรมและปฏิบัติตาม

ความรู้ของพระวิทยากร

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยมีกระบวนการตั้งแต่ปฐมยามหรือยามต้นที่ทรงบรรลุพุทฺเพนิวาสนุสติญาณ คือความรู้ที่สามารถที่ระลึกถึงชาติหนหลังได้ ในตอนมัชฌิมยามหรือยามกลาง ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ คือ รู้ในการจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์กว่าจักขุสามัญ และในยามสุดท้าย ปัจฉิมยามถือว่ามีความสำคัญยิ่งที่ทรงได้ค้นพบก็คือ ทรงบรรลุอาสวักขยญาณ เป็นญาณที่ทรงหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวงที่เคยร้อยรัดพระองค์เอาไว้ให้ต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์ที่นับร้อยนับชาติไม่ได้ ด้วยความรู้ที่เรียกว่า อริยสัจ 4 นี่คือแหล่งความรู้อันลึกซึ้งกว่าความลึกของมหาสมุทร และไม่มีใครได้เคยสัมผัสกับรสความรู้นี้มาก่อนเลย แม้แต่อาจารย์ทั้งสองท่านที่ท่านเคยไปศึกษาก่อนที่จะออกมาบำเพ็ญเพียรเองก็ไม่เคยพบความรู้ หรือสัจธรรมประเภทนี้มาก่อน แต่พระองค์ทรงค้นพบความลึกกลับของธรรมชาติอันนี้

แต่เนื่องจากความรู้ที่พระองค์ทรงค้นพบนี้เป็นสิ่งใหม่และสวนกระแสธรรมชาติของมนุษย์ เป็นการยากที่มนุษย์จะรับรู้และเข้าไปสัมผัสกับความรู้ชนิดนี้ได้ ดังนั้นจึงทรงครุ่นคิดอยู่ที่จะทำอย่างไรกับความรู้นี้ ในที่สุดก็มีพรหมมาอาราธนาพระองค์ให้ทรงสอนธรรมให้แก่หมู่สรรพสัตว์รวมถึงมนุษย์ด้วย และนี่เองเป็นต้นเหตุของพิธีกรรมที่จะทำก่อนพระสงฆ์จะขึ้นเทศน์ แต่เมื่อเรามาพิจารณาถึง การที่พระองค์ทรงมีความรู้ถึงกลไกการทำงานของธรรมชาติแล้ว ถ้าไม่ทรงนำความรู้นั้นมาเผยแผ่ให้คนอื่นรู้ ก็คงเป็นสิ่งที่สูญเปล่า จะไม่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นแน่ เพราะพระองค์เองก็เป็นหนึ่งที่อยู่ในกระบวนการนั้น ก็คือกฎของไตรลักษณ์ที่มีความไม่เที่ยง ความทุกข์และความเป็นอนัตตา เพราะฉะนั้นด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่ทรงแผ่ไพศาลทั่วไปถึงสัตว์ทั้งหลายอันไม่มีอะไรจะปิดกั้นความเมตตาของพระองค์ได้ จึงทรงดำริเห็นลักษณะของดอกบัว 4 เหล่า หรือ 4 ระดับ ซึ่งตัวเองเกิดจากสิ่งที่สกปรก แต่มันก็สามารถที่จะพ้นจากความสกปรกได้ แต่ว่าต้องใช้เวลาที่จะเจริญพัฒนาให้สูงขึ้นพร้อมที่จะบานได้ ซึ่งก็ทรงเปรียบเทียบเหมือนมนุษย์ที่มีโอกาสที่รู้ถึงสัจธรรมนี้ได้เช่นเดียวกันกับพระองค์ แต่ก็ต้องอาศัยเวลา และความตั้งใจมันที่จะบรรลุถึงจุดประสงค์นั้น

จากการที่พระองค์ทรงเปรียบเทียบดอกบัวออกเป็น 4 ระดับ อันทรงตระหนักในหลักความจริงว่า มนุษย์นั้นแตกต่างจากสัตว์ทั้งปวง มนุษย์เป็นเวไนยสัตว์ คือเป็นสัตว์ที่แนะนำสั่งสอนได้ ถึงกระนั้นมนุษย์ก็ยังมีระดับของความแตกต่างในความพร้อมทางสติ ปัญญา ความรู้ความสามารถในการจะเรียนรู้พุทธธรรม ดังนั้นพุทธวิธีและเทคนิคการเผยแผ่พระธรรมของพระองค์จึงแตกต่างกันไปตามกาลเวลา และบุคคลที่ทรงสั่งสอน (พระวชิรญาณ วุฑฒิกรโณ , 2543, หน้า 10)

การสอนวิชาศีลธรรมหรือจริยธรรมกับวิชาทางภูมิศาสตร์หรือประวัติศาสตร์มีความแตกต่างกันโดยที่วิชาภูมิศาสตร์และวิชาประวัติศาสตร์สามารถที่จะเข้าใจได้อันเกิดจากการได้ยินหรือได้ฟังจากผู้รู้ก็สามารถที่จะเกิดความรู้ได้ แต่วิชาที่เกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรมนั้น เป็นวิชาที่ว่าด้วยพฤติกรรมและส่วนของจิตใจ ดังนั้น การสอนที่ดีสามารถบังเกิดผลนอกจากการสอนให้เข้าใจในเนื้อความเท่านั้นแล้ว ยังสอนให้เกิดความรู้สึกมองเห็นคุณค่าความสำคัญจนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปสู่การปฏิบัติตามได้ ซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายสำคัญของวิชานี้ที่ต้องการจะให้เอาคำสอนเหล่านั้นไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังนั้นการพิจารณาหลักการสอนของพระพุทธเจ้าจึงจะเริ่มต้นจากคุณสมบัติของผู้สอนก่อน (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 9)

ลักษณะการสอนของพระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์ที่จะให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์จากการสอนของพระองค์อันมีลักษณะ 3 ประการคือ

1. ทรงสอนให้ผู้ฟังได้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
2. ทรงสอนอย่างมีเหตุผลให้ผู้ฟังรู้ตามได้
3. ทรงสอนให้มองเห็นอย่างชัดเจนให้ผู้ฟังสามารถนำไปปฏิบัติได้

2.1 หลักการโดยทั่วไปในการสอนของพระพุทธเจ้า

1. เริ่มต้นที่ดี ทรงมองจุดเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีอย่างน้อยก็ต้องดึงความสนใจของผู้ฟังเข้าสู่เนื้อหาได้ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขารู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่ เช่น เมื่อทรงสนทนากับความช้ำ ก็ทรงเริ่มสนทนาด้วยเรื่องวิธีฝึกช้าง พบชวานาก็สนทนาเรื่องการทำนา พบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเพท หรือเรื่องธรรมของพราหมณ์ บางทีก็ทรงจับจุดสนใจ หรือเหมือนสะกิดให้สะดุ้งเป็นการปลุกเร้าความสนใจ เช่น เมื่อเทศน์โปรดชฎิลผู้บูชาไฟ ทรงเริ่มต้นด้วยคำว่า “อะไร ๆ ร้อนลุกเป็นไฟหมดแล้ว” ต่อจากนั้นจึงถามและอธิบายต่อไปว่าอะไรร้อน อะไรลุกเป็นไฟ นำเข้าสู่ธรรมะ บางทีก็ใช้เรื่องที่เขาสงสัยหรือที่เขารู้นั่นเอง เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอด แต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไว้ให้ (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 41)

2. สร้างบรรยากาศให้ปลอดโปร่ง สิ่งแวดล้อมที่ดีย่อมมีผลต่อประสิทธิภาพของการเรียนรู้ ดังนั้น การปรับบรรยากาศของการสอนให้เหมาะสมกับการเรียนรู้จึงเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง หลักการสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการปรับบรรยากาศให้เหมาะสมกับการสอนนั้นคือ พระองค์ทรงสร้างบรรยากาศให้มีความเพลิดเพลิน ไม่ตึงเครียด ปลอดโปร่ง ไม่ให้วิตกกังวล เป็นแรงจูงใจให้แก่ผู้เรียนรู้สร้างความสนิทสนมเสมือนมิตรสหาย และกระจำนในปัญหาที่มีผู้ทูลถาม เช่นเรื่องพราหมณ์ที่คิดวิตกเรื่องของคำถามและคำตอบของตนเองที่จะถามและตอบ พระพุทธเจ้าซึ่งถ้าพระองค์ถามและตอบไม่ดีอาจจะมีคนดูหมิ่นได้ เพราะไม่มีความรู้ แต่ถ้าถามเกี่ยวกับเรื่องของไตรเพทซึ่งเป็นเรื่องที่ตนรู้และเข้าใจอยู่แล้ว ดังนั้นพระพุทธเจ้าทรงรู้ถึงความ

วัดกัณน์ เพื่อให้พราหมณ์ไม่เครียดจึงถามปัญหาพราหมณ์ผู้ชื่อว่าโสณทัณฑะ เกี่ยวกับเรื่อง ไตรเพท

3. มุ่งสาระแห่งเนื้อหา หลักการสอนของพระพุทธเจ้าอีกประการหนึ่งที่แสดงความเด่นชัดอย่างยิ่งคือ การสอนที่มุ่งสาระเนื้อหาเพียงอย่างเดียว พระองค์จะไม่ทรงตัดสินความ ถูกผิดของบุคคลอื่น แต่จะทรงแสดงหลักธรรมให้เขาฟัง คือให้เขาคิดพิจารณาตัดสินเอาเองด้วยตนเอง พระองค์จะมุ่งเน้นว่าวิธีการใดบ้างที่จะพัฒนาชีวิตของมนุษย์ให้เจริญก้าวหน้าเท่านั้น เช่นมีพราหมณ์คนหนึ่งเห็นเจ้าลัทธิสองลัทธิถกเถียงกันคือ ท่านปุณณาสกะสปะกับท่านนิครนถ์ นาฏบุตร แล้วมาทูลถามพระพุทธเจ้าว่าใครพูดจริง ใครพูดเท็จ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อย่าเลยพราหมณ์ ข้อที่ทั้งสองท่านต่างพูดอวดรู้ มีวาทะเป็นปฏิปักษ์กันนั้น ใครจะจริง ใครจะเท็จ พักไว้เถิด เราจักแสดงธรรมให้ท่านทั้งสองฟังขอให้ท่านตั้งใจฟังเถิด” (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 43)

4. สอนโดยเคารพ สอนโดยเคารพ คือตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกว่า เป็นสิ่งมีค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้นไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นคนชั้นต่ำ ๆ ก็ตามจะทรงสอนด้วยความเคารพ ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงค้นพบธรรมเหล่านี้แล้วก็ตาม ก็ยังเคารพความเป็นสัจจะของธรรมะ

5. การใช้วาจางาม ทรงใช้วาจาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย อย่างที่ว่า “พระพุทธเจ้ามีพระดำรัสไพเราะ รู้จักตรัสด้วยคำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อหาได้ชัดเจน”

6. ลักษณะของเนื้อหา การสอนก็คือการที่จะสื่อถึงเนื้อหาของพุทธธรรมที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่การสอนทุกอย่างต้องสอนตามความเป็นจริง ที่มุ่งให้ผู้ฟังได้เข้าใจเนื้อหา และสามารถนำเอาหลักการดังกล่าวไปใช้ได้ในชีวิตประจำวัน โดยมีลักษณะดังนี้คือ

6.1 สอนจากสิ่งที่ง่ายไปสู่สิ่งที่ยาก ทรงสอนจากสิ่งที่รู้และเห็นว่าเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นชัดคือ อริยสัจจ์ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือนร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่ จากนั้นสอนลึกเข้าไปเพื่อให้หาเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นมา (สมุทัย) แล้วแสดงนิโรธ คือผลของการปฏิบัติที่น่ายินดี สันทุกข์ มีสุข งดงาม สวยหรู จากนั้นจึงสอนวิธีปฏิบัติซึ่งต้องใช้ความพยายามในการบำเพ็ญที่เรียกว่า “มรรค” เพื่อให้เข้าสู่เป้าหมายสูงสุดคือสันทุกข์นั่นเอง

6.2 สอนตามลำดับเนื้อหา คำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่อง องค์พระธรรมกถึก ข้อที่ 1 ทรงสอนให้ภิกษุกล่าวชี้แจงธรรมไปตามลำดับ เป็นการแสดงให้เห็นถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ต้องการเนื้อหาคำสอนที่เป็นไปตามลำดับ ติดต่อกัน ไม่ตัดลัดให้ขาดความ ในข้อนี้จะเห็นได้จากคำสอนอีกอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าสอนคือ “อนุปพพิกขา” ซึ่งหมายถึง คาทา ว่าโดยลำดับ

6.3 สอนเนื้อหาจากประสบการณ์ตรง ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยความจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่า ประสบการณ์ตรง เช่น การที่

พระพุทธเจ้าพาเหล่าภิกษุไปพิจารณาซากศพของนางสิริมา และตรัสถึงความเป็นจริงของร่างกายว่า อัดตภาพไม่ยั่งยืน ไม่มีมั่นคง ประกอบด้วยทุกข์

6.4 สอนตรงเนื้อหาตรงประเด็น เนื้อหาถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญในการสอนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนตรงตามเนื้อหา ตรงประเด็น ไม่ไขว้ไขว่ ไม่ออกนอกเรื่อง โดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับเนื้อหา ดังหัวข้อเรื่องไตรสิกขา ที่ตรัสสอนภิกษุวัชชีบุตรผู้มีความประสงค์จะศึกษาในไตรสิกขาเพื่อละกิเลส ว่า “ดูกรภิกษุ ท่านจะศึกษาในสิกขา 3 คือ อริสัจจสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา เมื่อใด ท่านจักศึกษาอริสัจจสิกขาก็ดี อริจิตตสิกขาก็ดี เมื่อใด ท่านจักละราคะ โทสะ โมหะ เสียได้ เมื่อท่านละราคะ โทสะ โมหะเสียได้ ท่านก็จักไม่ทำกรรม อันเป็นอกุศล จักไม่เสพกรรมที่เป็นบาป”

6.5 สอนประกอบด้วยเหตุผล คำสอนประกอบด้วยเหตุผล เป็นการขจัดความไม่รู้ของมนุษย์ออก เพราะเหตุและผล เป็นสิ่งที่สามารถเข้าใจ ตรองให้เห็นตามความเป็นจริงได้ ดังหลักธรรมที่เรียกว่า “ปฏิจจสมุปบาท” เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นว่า ทุกข์ทั้งหลาย เกิดขึ้นมาจากความไม่รู้ ที่เรียกว่า “อวิชชา” ผู้ต้องการพ้นจากความทุกข์ ต้องกำจัดอวิชชา ดังแสดงว่า เพราะอวิชชาเป็นเหตุ สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นเหตุ วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นเหตุ นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นเหตุ สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นเหตุ ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นเหตุ เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นเหตุ ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นเหตุ อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นเหตุ ภพจึงมี เพราะภพเป็นเหตุ ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นเหตุ ชรามรณะจึงมี ความโศก ความเศร้าครวญ ทุกข์ โทมนัสและความคับแค้นใจก็มีพร้อม (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 81- 82) เพราะฉะนั้น จุดเริ่มต้นของความทุกข์ทั้งมวลคืออวิชชา ผู้ต้องการดับทุกข์จึงต้องหาต้นตอของความทุกข์ให้พบ แล้วแสดงหาวิธีดับทุกข์เพื่อก้าวสู่ความสิ้นทุกข์ต่อไป

6.6 สอนเนื้อหาเท่าที่จำเป็น พระพุทธเจ้าทรงสอนเท่าที่จำเป็น เพราะทรงทราบดีว่า สังขารมรรมามีอยู่มากมาย เรียนตลอดชีวิตนี้ก็เรียนไม่จำ ดังนั้นพระองค์จึงเปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายได้ทราบโดยทรงหยิบใบไม้มากำมือหนึ่งแล้วก็ตรัสถามภิกษุว่า ใบไม้ในพระหัตถ์ของพระองค์กับใบไม้ในป่า อย่างไหนมากกว่ากัน เมื่อภิกษุกราบทูลว่า ในพระหัตถ์ของพระองค์มีน้อยกว่าในป่า พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ทรงรู้มีมากมายเช่นเดียวกันกับใบไม้ในป่า แต่สิ่งที่พระองค์นำมาสอนเพียงน้อยนิดในกำมือเป็นสิ่งที่สำคัญ สำคัญที่จะนำผู้คนได้ข้ามไปอีกฝั่งหนึ่ง คือความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

6.7 สอนเฉพาะสิ่งที่มีความหมายและให้ประโยชน์ต่อผู้เรียน โดยปกติ เนื้อหาของธรรมย่อมมีความหมายต่อมนุษย์อยู่ในตัวเองแล้ว ส่วนสิ่งที่ไม่มีความหมายไม่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ที่เรียกว่าอธรรมก็มีอยู่ การเลือกธรรมให้จึงต้องเป็นหน้าที่ของผู้สอนว่าจะให้อะไรต่อผู้เรียน ในการใดควรให้ ในการใดไม่ควรให้ เป้าหมายของการสอนคือผู้ฟัง หรือผู้เรียน ที่เป็นผู้แสดงสัมฤทธิ์ผลว่าการสอนนั้นได้หรือไม่ มีอะไรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตัวเองหรือไม่ ดังนั้นผู้สอนจึงมีวิธีเข้าถึงผู้ฟังได้ ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงมีวิธีเข้าถึงผู้ฟัง

6.8 ปรับแนวการสอนให้เหมาะสมกับผู้ฟัง จากความแตกต่างระหว่างบุคคล ทำให้มีความเหลื่อมล้ำในหลายด้านเช่น ความแตกต่างด้านปัญญา บารมีธรรม ประสบการณ์ ระดับของจิตใจ ดังนั้น การสอนคนเหล่านั้นจึงต้องใช้วิจารณญาณให้เหมาะสม จำแนกความต้องการของคนให้ได้ เพราะความที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระปรีชาญาณพระองค์ทรงกำหนดความต้องการของบุคคล จำแนกธรรม ปรับแนวการสอนของพระองค์ให้เหมาะสมกับบุคคลนั้นๆ ได้ตามความต้องการ

6.9 คำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟัง ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม หากผู้เรียนรู้ไม่มีความพร้อมไม่มีความต้องการ ปัญญาบารมีไม่แก่กล้า ผลของการสอนก็ไม่มีประสิทธิภาพ ไม่เกิดผลเต็มสมบูรณ์ร้อยเปอร์เซ็นต์ ดังนั้น ในบางคราว พระพุทธเจ้าจึงต้องรอโอกาสให้สาวกของพระองค์มีความพร้อม มีปัญญาแก่กล้าควรแก่การรู้ธรรมของพระองค์ก่อนจึงตรัสแสดงโอวาทธรรม

6.10 สอนโดยให้ลงมือกระทำด้วยตนเอง การสอนประเภทนี้ช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แน่นยำ และได้ผลจริง เช่นทรงสอนพระจูฬปันถกผู้โง่เขลาด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ จนได้บรรลุธรรม

6.11 คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของผู้เรียน การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบแบบเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกตนว่า ตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจ หลักนี้เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และมักมาในรูปการถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้ (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 39 - 40)

6.12 เอาใจใส่รายบุคคล การเอาใจใส่รายบุคคล คือหลักการสอนที่มุ่งเพื่อให้ผู้เรียนคนเดียวได้รับผล ส่วนบุคคลรอบข้างอาจจะได้รับหรือไม่ก็ตาม ไม่ได้อยู่ในเป้าหมาย การสอนอย่างนี้สำเร็จผลอย่างแน่นอน เพราะก่อนการสอนย่อมมีการพิจารณาถึงภูมิธรรมของผู้เรียนแล้ว ดังนั้น ในพระไตรปิฎกจึงมีหลักการสอนอย่างนี้อยู่ เพื่อบุคคลผู้พิเศษ มีบารมีเต็มเปี่ยมแล้วเช่น ชวานาคนหนึ่งตั้งใจไว้แต่กลางคืนว่าจะไปฟังพุทธเทศนา บังเอิญว้าวหาย ไปตามได้แล้วรีบมาแต่กว่ามาได้ก็ช้ามาก คิดว่าทันฟังห้ายหนอยกยังดี ไปถึงวัดปรากฏว่าพระพุทธเจ้ายังทรงประทับรออยู่หนึ่ง ๆ ไม่เริ่มแสดง ยิ่งกว่านั้นยังให้จัดอาหารให้เขารับประทานจนอิ่มสบาย แล้วจึงทรงเริ่มแสดงธรรม

6.13 ให้โอกาสแก่ผู้ด้อยโอกาส พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้โอกาสแก่คนทุกคน เพราะทุกคนมีสิทธิในการบรรลุธรรมเท่าเทียมกัน ไม่มีการแยกแยะสีผิว ไม่กำหนดชนชั้นวรรณะ ไม่กำหนดอายุ เช่นเรื่องของนางปฐาจารา หรือองคุลิมาล เป็นต้น

2.2 วิธีการสอนแบบต่างๆของพระพุทธเจ้า

1. สันทนาธรรม วิธีการอย่างหนึ่งในการสอนของพระพุทธเจ้าคือการสนทนาธรรมกับบุคคลอื่น ๆ เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำอยู่บ่อยครั้ง เพราะในสมัยก่อน การที่เข้าไปเรียนรู้ธรรมจากสำนักอาจารย์ต่าง ๆ ผู้ประสงค์เข้าไปเรียนรู้จะต้องไปทดสอบภูมิปัญญาของอาจารย์ก่อนว่าจะเป็นที่น่าพอใจสำหรับตนเองมากแค่ไหนจึงต้องมีการสนทนาธรรม นอกจากนี้ ก็เป็นการสนทนาธรรมระหว่างภิกษุกับภิกษุ ระหว่างพระพุทธเจ้ากับสาวก

2. บรรยาย วิธีการบรรยายน่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้ในการที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมากและส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนและประเภทและระดับใกล้เคียงกันพอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆได้ ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์บอกว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุมนั้น แต่ละคนรู้สึกว่พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 46)

3. แบบตอบปัญหา ในการตอบปัญหาของพระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกับคำถาม โดยท่านแบ่งวิธีตอบไว้ 4 วิธี ดังนี้

3.1 เอกสังหยากรณีปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมา ตายตัว พระอรหันตภิกษุยกตัวอย่างเช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือ" ฟังตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า ถูกแล้ว

3.2 ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ ท่านยกตัวอย่างเช่นเขาถามว่า "โสดะก็เหมือนจักขุหรือ" ฟังย้อนถามก่อนว่า "ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด" ถ้าเขาว่า "ในแง่เป็นเครื่องมือมองเห็น" ฟังตอบว่า "ไม่เหมือน" ถ้าเขาว่า "ในแง่เป็นอนิจจัง" จึงคารตอบรับว่า "เหมือน"

3.3 วิทักขพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกคำตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่า "สิ่งที่เป็นอนิจจังได้แก่ จักขุใช่ไหม ?" ถึงแยกความออกตอบว่า "ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึงโสดะ ฆานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง"

3.4 ฐปณียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ไม่ควรตอบ เช่นถามว่า ชีวะกับ สรีระคือสิ่งเดียวกันหรือไม่ ? เช่น นี้ไม่ควรตอบ (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 714)

4. แบบวางกฎข้อบังคับ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาติเตียนกันอยู่ มีผู้นำความมารายงานพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัจย์จริงแล้ว ก็จะทรงดำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤตินี้ไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น จากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่ จะทรงบัญญัติ

ศึกษาบทโดยทรงแสงวัดอุปประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบ แล้วทรงบัญญัติศึกษาบทข้อนั้น ๆ ไว้ด้วยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางสงฆ์ และด้วยความรับทราบร่วมกันของสงฆ์ (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 50)

เทคนิคการฝึกอบรมของพระวิทยากร

นนทวัฒน์ สุขผล (2543, หน้า 7) ได้กล่าวถึงเทคนิคการฝึกอบรมไว้ว่า กลวิธีในการถ่ายทอดประสบการณ์ทั้งในด้าน ความรู้ ทักษะ และทัศนคติที่ดีในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแก่ผู้เข้ารับการอบรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมที่กำหนดไว้

เสน่ห์ จุ้ยโต (2544, หน้า 52) ได้กล่าวถึงเทคนิคการฝึกอบรมไว้ว่า เทคนิคต่างๆ ในแต่ละรูปแบบของการฝึกอบรมโดยผู้เรียนจะมุ่งเน้นเทคนิคการฝึกอบรมตามรูปแบบยึดวิทยากรเป็นศูนย์กลางและตามรูปแบบของผู้เข้ารับการฝึกอบรมเป็นศูนย์กลางเป็นสำคัญ

สุพล เพชรวานนท์ (2542, หน้า 167) ได้กล่าวถึงเทคนิคการฝึกอบรมไว้ว่า วิธีการที่ใช้ในการจัดประสบการณ์ เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดการเรียนรู้ ทั้งในด้านความรู้ เจตคติ และทักษะครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม

วิจิตร อวาทะกุล (2544, หน้า 88) ได้กล่าวถึงเทคนิคการฝึกอบรมไว้ว่า วิธีการสอนการอบรมในรูปแบบต่างๆ ที่จะทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดการเรียนรู้ เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวรตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม

สมคิด บางโม (2547, หน้า 85) ได้กล่าวถึงเทคนิคการฝึกอบรมไว้ว่า วิธีการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ และทัศนคติ เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้เรียนรู้มากที่สุดในเวลาจำกัด

วิภาพรรณ กนิษฐนาคะ (2545, หน้า 111) ได้กล่าวถึงเทคนิคการฝึกอบรมไว้ว่า การถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ และทักษะให้ผู้เข้าอบรมด้วยวิธีการต่างๆ ที่เลือกให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้เข้ารับการฝึกอบรม

ณัฏฐิเทพ พิทักษ์านุรัตน์ (2542, หน้า 77) ได้กล่าวถึงเทคนิคการฝึกอบรมไว้ว่า กลวิธีที่จะทำให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดความสนใจ ความตั้งใจ และสร้างความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนการใช้ทักษะต่างๆ ให้บังเกิดผลสำเร็จตามเป้าหมาย

ยงยุทธ เกษสาคร (2544, หน้า 103) ได้กล่าวถึงเทคนิคการฝึกอบรมไว้ว่า การจัดฝึกอบรมซึ่งแต่ละเทคนิควิธี มีลักษณะเฉพาะ ผู้จัดการฝึกอบรมจะต้องพิจารณาเลือกเทคนิควิธีให้เหมาะสมกับหลักสูตรและเป้าหมายที่เข้ารับการฝึกอบรม

โดยหลักการแล้วเทคนิคการฝึกอบรมหมายถึง ยุทธวิธีในการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ ทักษะและทัศนคติของวิทยากรให้แก่ผู้เข้ารับการอบรม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการใช้เทคนิคใดๆ

สำหรับการฝึกอบรมนั้นต้องขึ้นอยู่กับสถานการณ์ เวลา สถานที่ที่เหมาะสมของโครงการฝึกอบรม และพิจารณาถึงข้อดีและข้อเสียของการฝึกอบรมด้วย โดยมีเทคนิคหลายประการดังนี้

3.1 ประเภทของเทคนิคการฝึกอบรม

พิชัย สัมพันธ์ไพบุลย์ (2543, หน้า 137) ได้กล่าวถึงประเภทของเทคนิคการฝึกอบรมที่สามารถที่จำแนกได้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. เทคนิคแบบห้องเรียน ประกอบด้วย การบรรยาย, การระดมสมอง, การปูจนา วิเคราะห์การอภิปรายเป็นคณะ, การบรรยายเป็นคณะ, การสาธิต
2. เทคนิคแบบกลุ่มประกอบด้วย กรณีศึกษา, วิธีประสบเหตุการณ์ที่สำคัญ, การฝึกปฏิบัติงานในเวลาจำกัด, การประชุมกลุ่มแบบผึ่ง, การอภิปรายกลุ่ม / คณะ, การแสดงบทบาทสมมติ, การประชุมในลักษณะแสดงความคิดเห็นซึ่งกันและกัน, การฝึกอบรมในลักษณะการใช้ความรู้สึกไว้ต่อพฤติกรรมผู้อื่น, การจำลองสถานการณ์, เกม, การฝึกอบรมตามตัวแบบหรือรูปแบบ, การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ, การสัมมนา, คลินิก, การประชุม, ซินดีเกต, การวิเคราะห์ติดต่อซึ่งกันและกัน
3. การสอนงานประกอบด้วย, การฝึกอบรมโดยวิธีการสอนงาน, การฝึกอบรมโดยวิธีปฏิบัติงาน, การฝึกอบรมโดยวิธีการสร้างความสัมพันธ์ในงาน, การฝึกอบรมโดยลงมือปฏิบัติงานจริง, การฝึกสอนในลักษณะเป็นโค้ช
4. การเรียนรู้ด้วยตนเองประกอบด้วย การสอนด้วยโปรแกรมสำเร็จรูป, การศึกษาทางไปรษณีย์
5. เทคนิคการสังเกตการณ์ประกอบด้วย ทักษะศึกษา , การร่วมจัดทำระบบงานกับผู้จัดการ

3.2 เทคนิคที่พระวิทยากรใช้ในการฝึกอบรม

การบรรยาย

ในการบรรยาย วิทยากรบรรยายตามหัวข้อที่ได้รับมอบหมาย อาจใช้สื่อต่างๆ ประกอบการบรรยาย เช่น รูปภาพ แผ่นใส สไลด์ หรือวีดิโอเทป บางครั้งอาจเปิดโอกาสให้ผู้ฟังซักถาม

ข้อดี ได้เนื้อหาวิชาตามหัวข้อที่กำหนดครบถ้วน การเสนอเนื้อหาเป็นระเบียบตามลำดับ ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีโอกาสซักถาม ได้เนื้อหาวิชามากในเวลาจำกัด สามารถใช้กับการฝึกอบรมที่มีจำนวนผู้เข้ารับการฝึกอบรมมากๆ ถ้าวิทยากรบรรยายดี เตรียมมาดี และมีสื่อประกอบจะได้รับความสนใจมาก สามารถควบคุมเวลาให้เป็นไปตามกำหนดได้ง่าย

ข้อจำกัด เป็นการสื่อสารทางเดียวผู้ฟังอาจเบื่อหน่าย วิทยากรต้องมีความรู้ในเนื้อหาวิชาเป็นอย่างดีและมีความสามารถในการบรรยายได้ดีด้วย

สถานที่และเวลา จัดห้องแบบชั้นเรียน โดยวิทยากรอาจยืนหรือนั่งบรรยายก็ได้แต่ไม่ควรใช้เวลาเกิน 2 ชั่วโมง

การอภิปรายเป็นคณะ

การอภิปรายเป็นคณะ เป็นการอภิปรายโดยผู้ทรงคุณวุฒิ 3 - 5 คน ให้ข้อเท็จจริง ความคิดเห็น ปัญหา อุปสรรค แนวทางแก้ไข มีพิธีกรหนึ่งคนเป็นผู้ดำเนินการอภิปราย ประสาน เชื่อมโยง และสรุปการอภิปรายของวิทยากรแต่ละคน หลังการอภิปรายแล้วเปิดโอกาสให้ผู้ฟัง ชักถาม

ข้อดี ผู้เข้ารับการฝึกอบรมจะได้รับความเห็นของผู้อภิปรายหลายคนทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง และการอภิปรายเป็นกิจกรรมที่ดึงดูดความสนใจได้ดี ไม่น่าเบื่อหน่ายมีบรรยากาศที่เป็นกันเอง ผู้ฟังมีโอกาสชักถามได้ นอกจากนี้ ยังเหมาะสมสำหรับการฝึกอบรมที่มี ผู้เข้ารับการฝึกอบรมจำนวนมากๆ ด้วย

ข้อจำกัด ผู้อภิปรายเสนอความคิดเห็นไม่เต็มที่เพราะระยะเวลาสั้น ถ้าผู้อภิปรายมีความรู้น้อยประสบการณ์น้อยจะไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร การควบคุมการอภิปรายและการรักษาเวลาทำได้ยาก บางครั้งอภิปรายนอกเรื่องมากเกินไปทำให้เป็นภาระของพิธีกรในการควบคุมการอภิปราย

สถานที่และเวลา จัดห้องแบบชั้นเรียน โดยจัดที่นั่งให้วิทยากรสูงกว่าผู้ฟังเพื่อจะได้เห็น ผู้ฟังชัดเจน และพิธีกรนั่งกลาง ไม่ควรใช้เวลาเกิน 3 ชั่วโมง

การสาธิต

การสาธิต เป็นการแสดงให้เห็นให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้เห็นการปฏิบัติจริงซึ่งการกระทำหรือปฏิบัติจริงจะมีลักษณะคล้ายการสอนงาน การสาธิตนิยมใช้กับหัวข้อวิชาที่มีการปฏิบัติ

ข้อดี เกิดความรู้ความเข้าใจเร็ว และมีความน่าเชื่อถือสูง เพิ่มทักษะของผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้ดี ไม่เบื่อหน่าย สามารถปฏิบัติได้หลายครั้ง

ข้อจำกัด ต้องใช้เวลาเตรียมการมาก เหมาะกับการฝึกอบรมกลุ่มเล็กๆ วิทยากรต้องมีความชำนาญจริง และต้องไม่พลาด

สถานที่และเวลา จัดที่นั่งเป็นรูปวงกลมหรือตัวยู และเวลาที่ใช้ไม่ควรเกิน 2 - 3 ชั่วโมง

เกมการบริหาร เป็นการแข่งขันระหว่างกลุ่มบุคคลตั้งแต่ 2 กลุ่มขึ้นไป โดยแข่งขันเพื่อดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการให้ปฏิบัติเหมือนเหตุการณ์จริง อาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับการสื่อสาร การตัดสินใจ การวางแผน การเป็นผู้นำ ขนาดของกลุ่มในการแข่งขันขึ้นอยู่กับเกมที่นำมาใช้

ข้อดี เป็นการย่อสถานการณ์จริงให้ฝึกช่วงสั้นๆ ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีส่วนร่วมช่วยกันคิดช่วยกันทำ ทำให้มีบรรยากาศเป็นกันเอง ได้รับความรู้โดยไม่รู้ตัว

ข้อจำกัด การเลือกเกมที่ไม่เหมาะสมจะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ การแบ่งกลุ่มมากเกินไปจะเป็นอุปสรรคในการแข่งขัน และเกมบางชนิดต้องมีอุปกรณ์และเวลามาก

สถานที่และเวลา การจัดสถานที่ขึ้นอยู่กับลักษณะของเกม อุปกรณ์ และจำนวนคน เวลาที่ใช้ 30 นาที ถึง 3 ชั่วโมง

การแสดงบทบาทสมมติ

การแสดงบทบาทสมมติ เป็นการให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมแสดงบทบาทในสถานการณ์เหมือนจริง โดยกำหนดโครงเรื่องและให้ผู้แสดงคิดคำพูดไปตามท้องเรื่องและบทบาทที่กำหนดเสร็จแล้วให้ผู้ดูวิเคราะห์เสนอแนวทางแก้ปัญหา วิธีนี้เหมาะกับกลุ่มที่กล้าและแสดงออกและมีวุฒิภาวะเพียงพอที่จะวิเคราะห์ตรวจสอบและแก้ปัญหา

ข้อดี กระตุ้นให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมสนใจ ทำให้ได้แนวทางที่จะนำไปแก้ปัญหาได้และเป็นกิจกรรมที่มีบรรยากาศเป็นกันเอง

ข้อจำกัด ผู้เข้ารับการฝึกอบรมบางคนไม่ชอบแสดงออก บางครั้งผู้แสดงไม่เข้าใจบทบาททำให้ไม่สามารถแสดงได้ตรงตามที่กำหนด

สถานที่และเวลา จัดให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่สมมติและให้ทุกคนมองเห็นการแสดงอย่างทั่วถึง ควรใช้เวลาประมาณ 10 - 30 นาที

การใช้กิจกรรมนันทนาการ

การใช้กิจกรรมนันทนาการ เป็นการให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมร่วมกันทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง เช่น การร้องเพลง การปรบมือเป็นจังหวะพร้อมกัน การร้องเพลงประกอบท่าทาง การเล่นเกมสั้นๆ โดยเน้นการทำกิจกรรมเป็นกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อมุ่งเปลี่ยนทัศนคติและสร้างความสัมพันธ์ ตลอดจนสร้างความสนุกสนานในระหว่างการฝึกอบรม

ข้อดี ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีส่วนร่วมทุกคน บรรยากาศสนุกสนานรื่นเริง ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีโอกาสแสดงออกทุกคน

ข้อจำกัด ใช้ได้กับบางหัวข้อวิชาเท่านั้น ส่วนมากจะใช้เพื่อเป็นการสลับกับการบรรยาย บางคนมีความรู้สึกรู้ว่าเป็นการเล่น วิทยากรต้องมีทักษะในการนำกลุ่ม

สถานที่และเวลา จัดที่นั่งแบบชั้นเรียน หรือเป็นวงกลม หรือเป็นกลุ่มๆ ไม่ควรใช้เวลาเกิน 20 - 40 นาที

เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์ยังทรงใช้เทคนิคในการสอน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของการเรียนรู้ให้มีสีสัน ชวนให้ติดตาม เป็นแรงจูงใจในการเรียนรู้ของผู้เรียน คือ

1. การเล่าเรื่องประกอบ การเล่าเรื่องส่วนใหญ่จะเป็นนิทาน เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความจริงของธรรมชาติที่ดี เพื่อขยายผลให้เข้าใจแจ่มแจ้งในนามธรรมที่ดี ย่อมหมายถึงประสิทธิภาพของการสอนอย่างหนึ่ง เพราะการเข้าใจเนื้อหาแห่งธรรมอันลึกซึ้งของผู้มีปัญหาบ่อยบางคน ย่อมต้องการคำอธิบาย การเปรียบเทียบเพื่อความเข้าใจนั้น ๆ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงใช้นิทานประกอบการสอนดังจะเห็นได้ในคัมภีร์ชาดกที่พระองค์ทรงเล่าถึงอดีตชาติของพระองค์เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวมินิทานชาดก 547 เรื่อง (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 50)

2. การเปรียบเทียบด้วยอุปมา การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาเป็นเทคนิคประกอบการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เปรียบเทียบเพื่อการอธิบายนามธรรม และเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุดมากกว่าวิธีการสอนอย่างอื่น เช่น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูกรอานนท์ หากมาตุคามจักไม่ได้ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว พรหมจรรย์ก็ยังคงตั้งอยู่ได้นานสักธรรมพืดดำรงอยู่ได้ 1,000 ปี แต่เพราะมาตุคามออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว พรหมจรรย์จะไม่ตั้งอยู่นาน ทั้งสักธรรมก็จักดำรงอยู่เพียง 500 ปี ดูกรอานนท์ ตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ที่มีหญิงมาก ชายน้อย ตระกูลนั้นถูกพวกโจรกำจัดได้ง่าย แม้ฉันใด มาตุคามได้ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยใด พรหมจรรย์ในธรรมวินัยนั้นจักไม่ตั้งอยู่นาน ฉันนั้นเหมือนกัน

3. การใช้อุปกรณ์การสอน การใช้อุปกรณ์การสอนในสมัยพุทธกาล ส่วนใหญ่จะหาวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติหรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่ และการจะได้มาซึ่งอุปกรณ์การสอนเป็นสิ่งที่ไปได้ยากเพราะผู้สอนไม่ได้อยู่กับที่ ต้องเคลื่อนย้ายไปดินแดนอื่น ๆ และผู้สอนเองก็ไม่มีทรัพย์สมบัติติดตัว อีกอย่างหนึ่งคำสอนที่มีบันทึกไว้ก็เป็นคำสอนที่ตรัสแก่ผู้ใหญ่เป็นส่วนใหญ่ แต่อย่างไรก็ดี มีตัวอย่างการใช้พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปกรณ์การสอนเหมือนกันโดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่ ในกรณีสอนผู้เรียนที่อายุน้อย ๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรม จึงปรากฏเรื่องที่ว่าพระองค์ทรงสอนสามเณรราหุลเมื่ออายุ 7 ขวบ คือวันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา ณ ที่อยู่ของสามเณรราหุล สามเณรมองเห็นแล้วก็ปูลาดอาสนะและจัดน้ำล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าล้างพระบาทแล้วทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะน้อยหนึ่ง เมื่อสามเณรถวายบังคมนั่งเรียบร้อยแล้ว พระองค์ได้ตรัสถามว่า “ราหุล เธอเห็นน้ำที่เหล้อยู่หนึ่งในภาชนะนี้หรือไม่” สามเณรราหุลทูลว่า เห็น จึงตรัสว่า “คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็มีคุณธรรมของสมณะเหล้อยู่หนึ่งเหมือนกัน” (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 52 - 53)

4. การทำเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอนเป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปในรูปแบบของผู้นำที่ดี การสอนโดยทำเป็นตัวอย่างก็คือพระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกตินั่นเอง แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี เช่น คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอานนท์ตามเสด็จ ขณะเสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง อาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกองมูลและอุจจาระของตน ไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหา จัดการทำความสะอาด ให้นอนโดยเรียบร้อย เสร็จแล้วจึงทรงประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามเรื่องนั้น และตรัสต่อนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุอาพาธเถิด”

5. การเล่นภาษา การเล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษา การเล่นคำ และการใช้คำในความหมายใหม่ กล่าวได้ว่า เป็นรูปแบบของการหักล้างคำสอนบางประเภท ที่

ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ทางปัญญาให้ก่อเกิดภูมิปัญญาอย่างดีเลิศ ทำภาษาร้ายให้กลายเป็นดี สร้างสื่อสัมพันธ์ที่ดี ยกตัวอย่างคำบางคำ ในศาสนาพราหมณ์ คำว่า พระพรหม อันเป็นอมตะ วิญญาณในศาสนาพราหมณ์หรืออาจเป็นสัญลักษณ์ของการเช่นสรวงบูชาเพื่อให้ได้สิ่งปรารถนา แต่พระพุทธเจ้าทรงปรับเปลี่ยนความหมายใหม่ โดยเอามารดาบิดา ผู้ให้กำเนิดบุตรธิดาว่าเป็น พระพรหม เป็นผู้ที่บุตรธิดาทุกคนควรยกย่องบูชา

6. อุปายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุปายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้แก่การเริ่มต้นที่บุคคล ซึ่งเป็นประมุขหรือหัวหน้าของชุมชนนั้นๆ เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายอย่างที่เราเรียกว่า การวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในที่ใดถิ่นหนึ่งควรไปโปรดใครก่อน

7. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ก็ต้องมีความอดทน ไม่ตั้งต้นทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอเมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาสก็ต้องมีความจับใจที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่าแม้ในการเผยแผ่ศาสนาแก่คนส่วนใหญ่ พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติตามจังหวะและโอกาสด้วย

8. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอดตลดละต้นหา มา นะทวิญญูเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุดก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกรู้สึกว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกได้ว่าเขาเก่ง บางคราวสมควรชมก็ชม บางคราวสมควรโอนอ่อนผ่อนตาม ก็ยอมตามสมควรขัดก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อยตาม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เรา ย่อมฝึกฝนด้วยวิธีอ่อนละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไป

9. การลงโทษและการให้รางวัล การลงโทษในที่นี้ คือการลงโทษตนเองซึ่งมีทั้งในทางธรรมและวินัยอยู่แล้ว มีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้วและในทางธรรม ภิกษุที่เหลื่อข อจริง ๆ สอนไม่ได้ก็กลายเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าและเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายไม่ถือว่าเป็นผู้ที่ควร จะว่ากล่าวสั่งสอน โดยวิธีนี้ถือว่าการลงโทษอย่างรุนแรงที่สุด การให้รางวัล พระพุทธเจ้าจะ ทรงชมเชยกยกย่องเพื่อให้ถือเป็นแบบอย่าง หรือกล่าวชมโดยธรรมให้เขามั่นใจในการกระทำ ความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบคนอื่น

10. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งคราว ย่อมมี ลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมต้องอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยুক্তหลัก วิธีการ และเทคนิควิธีการต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่อง เฉพาะคราวไป

ลักษณะการสอนของพระพุทธองค์

การสอนของพระพุทธองค์แต่ละครั้งจะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน 4 อย่างคือ

1. สันทติสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตา
2. สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติตาม

3. สมุตเตสนา เราใจให้แกลั้วกล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข่งขัน มั่นใจว่า จะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นต่อความเหนื่อยยาก

4. สัมปหังสนา ขโลมใจให้เข้มขึ้น ระวัง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ

จะเห็นได้ว่า หลักนิเทศศาสตร์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้สอดคล้องกับเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระพุทธเจ้ากล่าวคือจะทรงตั้งจุดมุ่งหมายในการสอนว่าทรงกำหนดจุดมุ่งหมายแต่ละครั้งเพื่ออะไร แล้วก็ทรงเตรียมเนื้อหาหรือเรื่องที่จะทรงสอนไปตามลำดับความยากง่ายไปพร้อม ๆ กับทรงคำนึงถึงผู้รับการสอนหรือผู้รับสารด้วยว่า เขาจะสามารถเข้าใจและนำไปใช้ประโยชน์อย่างไร ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกรอยากรู้ และสนใจเอาใจใส่มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ เทคนิคและวิธีการสอนก็ทรงหลากหลายรูปแบบและวิธีการดังกล่าวแล้ว จึงทำให้ในระยะแรกที่ทรงประกาศพระพุทธศาสนานั้น มีบุคคลในทุกชั้นวรรณะเลื่อมใสศรัทธาอุปสมบทตามและสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์จำนวนมาก ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติ ถึงแม้บางคนจะมีได้อุปสมบทก็ตาม แต่ก็ได้น้อมนำหลักพุทธธรรมมาใช้เพื่อการดำเนินชีวิตที่สุขสงบทั้งในระดับบุคคลครอบครัวมาสู่ชุมชนและสังคม ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรมาโดยตลอด

3.3 การสร้างบรรยากาศที่ดีของวิทยากร

การสร้างบรรยากาศในการฝึกอบรมนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับวิทยากรต้องมีเทคนิคในด้านต่างๆเข้ามาช่วยเพราะจะช่วยให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมสนใจในเรื่องนั้นและเป็นการผ่อนคลาย หากว่าวิทยากรที่อบรมให้แต่วิชาการอย่างเดียวก็คงจะมีอุปสรรคบ้าง ดังที่ (วิบูลย์ บุญยธโรกุล 2545, หน้า 192-194) กล่าวถึงการสร้างบรรยากาศที่ดีในการเรียนรู้ไว้ ดังนี้

1. สร้างบรรยากาศของความเป็นกันเอง

1.1 วิทยากรควรจะทำความรู้จักกับผู้เข้าฝึกอบรม และให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรม รู้จักกันเองให้มากที่สุด

1.2 ให้เกียรติและยอมรับความรู้ ทักษะคติ ประสบการณ์ และความสามารถของผู้เข้ารับการฝึกอบรม ประเมินและพยายามเชื่อมโยงสิ่งที่คาดว่าผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความรู้หรือกำลังทำอยู่แล้วกับบทเรียนใหม่ๆ

1.3 เมื่อเริ่มต้นหัวข้อฝึกอบรมวิทยากรต้องบอกให้ผู้รับการฝึกอบรมทราบถึงเนื้อหาที่จะครอบคลุมและสิ่งที่คาดหวังว่าผู้เข้ารับการฝึกอบรมจะเรียนรู้หรืออธิบายกระบวนการเรียนการสอนที่จะนำมาใช้ รวมทั้งบทบาทของวิทยากร

1.4 เอาใจใส่กับสิ่งที่ผู้เข้ารับการฝึกอบรมคาดหวังจากหัวข้อการฝึกอบรมที่จะสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าสิ่งที่คาดหวังนั้นแตกต่างจากสิ่งที่วิทยากรเตรียมไว้

1.5 เบี่ยงเบนความสนใจของผู้เข้ารับการฝึกอบรมที่ติดก้นวลกับสิ่งใหม่ๆ ที่คุ้นเคย โดยการให้ทำกิจกรรมมากๆ และเปิดโอกาสให้มีการปฏิบัติสัมพันธ์กับผู้เข้ารับการฝึกอบรมอื่นให้มาก

2. สร้างความรู้สึกในการมีส่วนร่วมตัดสินใจ

2.1 ถ้าเป็นไปได้ควรเปิดโอกาสให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเป็นผู้ตัดสินใจเลือกเองว่า จะเข้าหลักสูตรฝึกอบรมอะไร เมื่อไร อย่างไร และอยากให้ใครเป็นวิทยากร

2.2 สร้างระบบตรวจสอบความก้าวหน้าในการเรียนรู้ตลอดหลักสูตรฝึกอบรมให้ผู้เรียนได้รับทราบความก้าวหน้าในการเรียนของทุกขั้นตอน และให้ตัดสินใจว่าอยากทำอะไรต่อ

2.3 แสดงความเชื่อใจและให้กำลังใจผู้เรียนอธิบายให้เห็นถึงคุณค่าของกิจกรรมการเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสิ่งที่ต้องเรียนรู้นี้อาจยากมากสำหรับผู้เรียน

3. สร้างบรรยากาศให้เกิดการเรียนรู้ให้มากที่สุด

3.1 สนับสนุนการเรียนรู้ระหว่างผู้เข้ารับการฝึกอบรมหรือเพื่อนร่วมงานด้วยกัน อธิบายและให้โอกาสเรียนรู้ระหว่างกัน

3.2 ใช้เทคนิคการสอน 2 – 3 อย่าง เพื่อให้เหมาะสมกับผู้เข้ารับการฝึกอบรมที่มีความถนัดในการเรียนรู้ไม่เหมือนกัน

3.3 ให้ทดลองแสดงความสามารถโดยลงมือปฏิบัติจริงแล้วเรียนรู้จากประสบการณ์ ไม่ต้องกลัวความผิดพลาด เพราะความผิดพลาดจะช่วยให้เรียนในการเรียนรู้ที่ดี

3.4 ให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้ของผู้เข้ารับการฝึกอบรมมากกว่าความรู้พื้นฐานเดิมและคุณสมบัติส่วนตัว สภาวะแวดล้อมในด้านต่างๆ ในการฝึกอบรมวิทยากรต้องสร้างในสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาเพราะจะทำให้ผู้ที่เข้ารับการฝึกอบรมเกิดความสบายใจมีความพร้อมและก็ส่งผลให้การฝึกอบรมนั้นสัมฤทธิ์ผลดังที่ วิจิตร อาวะกุล (2540, หน้า 184 - 185) กล่าวถึงการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ไว้ ดังนี้

1. บรรยากาศในห้องอบรม ต้องสดใส อบอุ่นด้วยไมตรีจิตมิตรภาพ ไม่มีระเบียบจัดหรือข่มขู่กันเกินไป เมื่อไรก็ตาม ที่ผู้เข้ารับการอบรมรู้สึกว่าย่ำแย่ถึงแก่ชีวิต ถูกกดขี่ข่มเหงจากท่านหรือเพื่อนๆ การแสดงออกของเขาได้รับการสนองตอบอย่างเย็นชาไม่สนใจ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เข้ารับการอบรมกับสิ่งต่างๆ ในการอบรมจะเปลี่ยนไปและจะลุกลามเป็นเรื่องใหญ่ ความกระตือรือร้น พลังงานความขยันขันแข็งในตัวเขาจะหมดลง เป็นปัญหาต่อการเรียนการอบรมได้

2. ใช้วิธีการกระตุ้นและส่งเสริมกำลังใจใหม่ๆ ที่พบและศึกษา สร้างบรรยากาศอบอุ่น บางครั้งผู้เข้ารับการอบรมเป็นผู้ช่วยกระตุ้น อย่าไปห้ามหรือระงับ แต่คอยควบคุม สังเกต ให้ความเหมาะสมและให้คำแนะนำ ควรให้ผู้เข้ารับการอบรมได้ มีโอกาสแสดงหรือใช้วิธีการสัมพันธ์ต่างๆ แม้บางครั้งเป็นการเสี่ยงที่ไม่เกินขอบเขตก็ควรปล่อย

3. ต้องให้ผู้เข้ารับการอบรมเรียนรู้ที่เล็กที่ละน้อยจนสามารถช่วยตัวเองหรือทำอะไรเป็นอิสระได้ กระทั่งผู้เข้ารับการอบรมเกิดความเชื่อมั่น มีความรู้ความสามารถ ความรักในวิชานั้น นอกจากการอบรมแล้วเขาก็สามารถเรียนรู้ได้ หรือเอาความรู้นั้นไปใช้ได้

4. สื่อสัมพันธ์แบบสามทาง การเรียนรู้จะมีประสิทธิภาพสูงขึ้น ถ้ามีการสื่อสัมพันธ์สามทาง คือ จากวิทยากรไปยังผู้เข้ารับการอบรม จากผู้เข้ารับการอบรมมายังวิทยากร และการสื่อสัมพันธ์ระหว่างผู้เข้ารับการอบรมด้วยกัน

สมชาติ กิจยรรยง (2545, หน้า 167 - 172) กล่าวถึงกลยุทธ์การสร้างบรรยากาศในการฝึกอบรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อวิทยากร ไว้ ดังนี้

1. สภาพแวดล้อมของสถานที่อบรม

1.1 ขนาดห้องที่พอเหมาะ ระบบแสงเสียงที่สมบูรณ์

1.2 อุปกรณ์ต่างๆ อยู่ในสภาพที่ใช้การได้ดี

2. การอำนวยความสะดวกในการเข้ารับการอบรมในด้านต่างๆ

2.1 ด้านบุคลากร ได้แก่ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดโครงการอบรม

2.2 ด้านการใช้สถานที่ อุปกรณ์ ได้แก่ ห้องประชุม / อบรม และเครื่องมือต่างๆ

3. ใช้สื่อโสตทัศนูปกรณ์เหมาะสมทันสมัย

3.1 ใช้สื่อได้เหมาะสมกับเรื่องที่อบรม

3.2 ใช้สื่อที่ทันสมัยเกิดความเข้าใจง่าย

4. ใช้กิจกรรมละลายพฤติกรรม เกมเรียนรู้หรือเกมการจัดการ

การใช้เกมเพื่อกิจกรรมต่างๆ ประกอบการฝึกอบรมจะช่วยทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดความสนใจ ร่วมมือ

5. ใช้เทคนิคการฝึกอบรมที่ยึดวิทยากรเป็นศูนย์กลาง

5.1 วิทยากรต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในด้านนั้นเป็นอย่างดี

5.2 วิทยากรต้องเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นที่ยอมรับของสังคมและผู้เข้ารับการอบรม

6. ใช้เทคนิคการฝึกอบรมแบบผสมผสาน คือ ใช้ผสมผสานกัน ใน 4 เทคนิคใหญ่ คือ

6.1 เทคนิคที่พัฒนาเฉพาะตัวบุคคล

6.2 เทคนิคที่ยึดบทบาทผู้เข้ารับการอบรม

6.3 เทคนิคที่เน้นบทบาทของวิทยากร

6.4 เทคนิคที่เน้นการใช้สื่อหรือโสตทัศนูปกรณ์

3.4 หลักในการจัดกิจกรรมเพื่อสร้างบรรยากาศในการอบรม

1. สร้างแรงจูงใจ โดยใช้เทคนิค วิธีการฝึกอบรม หรือวิธีการถ่ายทอดที่ผสมผสาน และเลือกใช้สื่อที่เหมาะสม

2. คำนึงถึงความสามารถในการเรียนรู้ โดยปกติความสามารถ ความสนใจ ใส่ใจ หรือตั้งใจของผู้เรียน จะมีความสนใจสูงใน 15 นาทีแรก แล้วศักยภาพในการรับรู้จะลดน้อยถอยลงหากไม่มีการจัดกิจกรรมสอดแทรก

3. ต้องคำนึงถึงประสบการณ์ในอดีตของผู้เรียนต้องดูว่าผู้เรียนมีพื้นฐาน ประสบการณ์ การได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัสด้านใด เรื่องใด วิธีใดมาบ้างแล้ว โดยปกติคนเราชอบ ได้ยิน ได้ฟังเรื่องใกล้ๆ ตัว เช่น ข้อควรระวังหรือปัญหาในงาน ชีวิตครอบครัว สังคมใกล้ๆ ผู้ถ่ายทอดจึงควรพูดถึงเรื่องใกล้ตัวผู้ฟังมากกว่าเรื่องไกลตัว

4. ให้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ ด้วยการจัดกิจกรรมกลุ่ม หรือจัดเทคนิคการฝึกอบรม ให้ผู้ฟังมีส่วนร่วม คือการฝึกอบรมที่ยึดบทบาทของตัวผู้เรียนเป็นศูนย์กลางมากกว่าบทบาทของวิทยากร

5. สร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง ผู้ถ่ายทอดในการเริ่มต้นและในระหว่างถ่ายทอด หลักการ วิชาการ วิธีการ หรือประสบการณ์ก็ตาม ควรจะเสริมสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง พร้อมทั้งสร้างกิจกรรมให้ผู้ฟังอยากรู้ อยากลองหรือความสนุกสนานปะปนด้วย

6. แนะนำหรือชี้แนะมากกว่าสอน ในการถ่ายทอด เพื่อเสริมทักษะการเรียนรู้ ผู้ถ่ายทอดควรจะคิดในการถ่ายทอดเป็นแบบของพี่เลี้ยง ผู้ชี้แนะ ผู้แนะนำหรือผู้สรุปดีกว่าแบบบังคับ

7. ให้มีอิสระในการคิดและการทำ ผู้ถ่ายทอดควรเปิดโอกาสและเวลาให้ผู้ฟังมีโอกาสทบทวน แลกเปลี่ยนปรึกษาหารือรวมทั้งแสดงออกตามทางพฤติกรรมในห้องฝึกอบรมได้อย่างอิสระ แต่ต้องมีขอบเขตตามบทบาทของผู้เข้ารับการฝึกอบรม

8. ใช้วิธีการและเทคนิคหลายๆอย่าง การพัฒนาบุคลากรสมัยใหม่ นิยมใช้การฝึกอบรมแบบผสมผสานที่ประกอบด้วยเทคนิคหรือวิธีการฝึกอบรมหลายๆวิธีปะปนกัน เช่น กิจกรรมละลายพฤติกรรม เกมบริหาร เกมเพื่อการเรียนรู้ กิจกรรมกลุ่ม สัมมนา บทบาทสมมติ เพลง แบบทดสอบ รวมทั้งสื่อหรือโสตทัศนูปกรณ์ต่างๆ

9. สัมพันธ์สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เห็นอยู่ ผู้ถ่ายทอดควรคำนึงถึงประสบการณ์ในอดีตของผู้เรียน โดยการเชื่อมโยงความรู้ ประสบการณ์ให้สัมพันธ์กับสภาพปัญหาของงาน หรือสังคมที่อยู่

10. สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที เนื้อหาที่วิทยากรสื่อไปยังผู้ฟังนั้น ควรจะทำให้ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์จัดแปลง ตกแต่ง ทำให้ก้าวหน้า สามารถปฏิบัติได้จริง และเกิดประโยชน์ทั้งคน องค์กร สังคม และประเทศชาติ

การเสริมสร้างแรงกระตุ้นใจก็เช่นเดียวกัน การสร้างแรงจูงใจ จึงต้องอาศัยแรงกระตุ้น หรือสิ่งล่อใจ ผู้ถ่ายทอดจึงต้องทำให้ผู้ฟังปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ด้วยเทคนิค หรือยุทธวิธีต่างๆ เพื่อเปิดประตูหัวใจผู้ฟังยอมรับ ยินดีร่วมมือ หรือรู้สึกเป็นกันเอง มีความรู้สึกผ่อนคลายมีการ แข่งขัน ฝ่าฟันกับความสนุกสนานหรือท้าทาย ย่อมทำให้ทัศนคติของผู้เข้าฟังการอบรม เปลี่ยนเปลี่ยนมุมมองใหม่ ไม่ใช่มองว่า การอบรม คือ การลงโทษการอบรมคือความน่าเบื่อหน่าย การอบรม คือ บทบาททุกข์ทรมาน แต่การพัฒนาบุคคลแท้จริงแล้วนักพัฒนา ย่อมทราบดีว่าเรา คาดหวังอย่างน้อยในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในห้องอบรม หรือในหลักสูตรนั้นๆ ให้อะไร รู้ เข้าใจ สามารถ ทัศนคติ และมีจริยธรรม ไม่ใช่เอาแต่ฆ่าหรือหัวเราะอย่างเดียว แต่แรงจูงใจที่ดี ควรจะต้องมีการแข่งขัน อารมณ์ขันสอดแทรก ความแปลกใหม่ของสื่อ ให้เครื่องมือต่างๆ วาง กิจกรรมให้ดี มีสาระประกอบ และถามตอบสองทาง เพื่อเสริมสร้างและพัฒนาที่ดี

3.5 การสร้างแรงจูงใจที่ดีของวิทยากร

การสร้างแรงจูงใจต่อผู้เข้ารับการฝึกอบรมถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่วิทยากรไม่ควร ที่จะมองข้ามไปได้เพราะเมื่อผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีกำลังใจดีมีความสนใจการทำหน้าที่วิทยากร ก็จะได้รับความร่วมมือในชั้นต่างๆ ที่วิทยากรต้องการดังที่ วิจิตร อาวะกุล (2540, หน้า 213-217)กล่าวถึงวิธีการสร้างแรงจูงใจของวิทยากรไว้ดังนี้

1. บรรยากาศของการอบรมต่างกับบรรยากาศในชั้นเรียน บรรยากาศในห้องอบรม ควรให้มีลักษณะความเป็นกันเอง วิทยากรกับผู้อบรมเหมือนเป็นเพื่อนกัน แนะนำกัน ให้เกียรติ นับถือผู้เข้าอบรม และมีความเป็นมิตรกันมากกว่า แต่ก็อยู่ในลักษณะที่พอดี
2. การช่วยเหลือในการเรียน การอบรมที่มีปัญหาขัดข้อง ไม่เร่งรัดจนเกินไป เพราะ ผู้เข้าอบรมที่ทั้งการเรียนไปนานอาจมีปัญหา การให้ทำกิจกรรมก็ให้เหมาะสมกับผู้เข้ารับการ อบรม
3. การให้ผู้เข้ารับการอบรมมีส่วนร่วมในความคิด การทำงาน การแลกเปลี่ยนความ คิดเห็นในการเรียนการสอน การจัดกิจกรรมที่ทำให้ผู้เข้ารับการอบรมมีส่วนร่วมกระตุ้นหรือพัฒนา โดยเป็นกลุ่มๆ
4. การให้กำลังใจ ให้รางวัล คำชมเชย ในจังหวะและโอกาสที่เหมาะสม อาจเป็น สิ่งของ การยกย่องให้เกียรติ ให้เป็นที่ประจักษ์ เป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่น การยอมรับ การจัด การแข่งขัน สิ่งเหล่านี้จะช่วยกระตุ้นและจูงใจในการฝึกอบรม
5. ความถูกต้องมีสัตย์ มีธรรมของผู้เป็นวิทยากร การสอนเนื้อหาวิชาที่มีความ ถูกต้องไม่เอนเอียงไม่ให้ร้ายกล่าวร้าย ที่ขาดความถูกต้องและยุติธรรม
6. การสอนที่เตรียมมาอย่างดี มีความแพรวพราว มีการยกตัวอย่างประกอบอธิบาย ง่ายๆ ใช้เครื่องมือสื่อทัศนศึกษา ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจ ใช้เทคนิคการสอน กิจกรรมประกอบการ สอนต่างๆ

7. แดกบทเรียนออกเป็นตอนๆ สร้างกิจกรรมเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจและทักษะ โดยผู้บรรยายต้องเป็นผู้เฝ้าหา สรรค์สร้างกิจกรรม ตัวอย่างเพื่อเป็นกลวิธีจูงใจในการเรียน แต่ต้องให้เหมาะสมเป็นที่พอใจไม่เกินไปปัญญาของผู้เข้ารับการอบรม

3.6 การใช้สื่อของวิทยากร

การใช้สื่อ หมายถึง ช่องทางในการนำสารไปสู่ผู้รับสื่อเป็นคำที่ตรงกับภาษาอังกฤษว่า medium (เอกพจน์) หรือ media (พหูพจน์) บางกรณีคำว่า สื่อ หมายถึง ช่องทาง (channel) ในการสื่อสารหรือพาหนะที่นำสารจากผู้ส่งไปถึงผู้รับ

สื่อผสม (multi media) หมายถึงการใช้สื่อหลายประเภทในการจัดกิจกรรมใด กิจกรรมหนึ่งเพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรม เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ หรืออาจหมายถึงความพยายามของผู้จัดการฝึกอบรมที่จะเลือกใช้ประเภทของสื่อให้แตกต่างกัน ออกไปในแต่ละหัวข้อหรือสถานการณ์ของการจัดฝึกอบรมในครั้งนั้น ๆ ดังนี้

1. แหล่งที่มาของสื่อเพื่อการฝึกอบรม การผลิตสื่อเพื่อฝึกอบรม มีแหล่งที่ได้มา ของสิ่งนั้น มีแนวทางดำเนินงาน 3 แนวทาง คือ

1.1 การจัดทำสื่อขึ้นใช้เอง วิธีการนี้อาจจะลงทุนสูง แต่จะได้สื่อตรงกับความต้องการหรือเนื้อหาที่จะสอน ซึ่งอาจจะให้ทีมงานเป็นผู้จัดทำ โดยประสานงานกับวิทยากรหรือ อาจจะให้วิทยากรจัดทำมาเอง

1.2 การสำเนาสื่อจากสถาบันทางการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดทำ โดยสำเนาสื่อจากต้นฉบับของสถาบันทางการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัย กรมการศึกษานอก โรงเรียน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1.3 จัดซื้อ ปัจจุบันได้มีบริษัทที่จัดทำสื่อขึ้นมาจำหน่าย หรืออาจจะไปว่าจ้าง ให้ผลิต สื่อให้ก็ย่อมทำได้ แต่จะมีค่าใช้จ่ายสูงมาก

2. คุณค่าของสื่อในงานฝึกอบรม กล่าวโดยทั่วไปแล้วการใช้สื่อประเภทต่าง ๆ จะมี คุณค่าต่อผู้อบรม ดังนี้

2.1 ช่วยให้คุณภาพการเรียนรู้ดีขึ้น เพราะมีความหมายชัดเจน ต่อการอบรม หรือผู้เข้ารับการฝึกอบรม

2.2 ช่วยเพิ่มปริมาณการเรียนรู้มากขึ้น โดยใช้เวลาเท่าเดิม แต่เมื่อมีสื่อมา ประกอบการเรียน จะทำให้ผู้อบรมได้เรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ ที่วิทยากรถ่ายทอดมากขึ้น

2.3 เพิ่มความสนใจ สื่อการสอนที่มีประสิทธิภาพจะช่วยกระตุ้นความสนใจ ในตัวผู้อบรม เพราะทำให้เข้าใจง่ายขึ้น

2.4 ส่งเสริมความจำ สื่อนอกจากจะมีอิทธิพลต่อการรับรู้ของผู้อบรมแล้ว ยัง ช่วยเพิ่มความจำให้ยาวนานแก่ผู้อบรม ทั้งนี้เพราะได้สัมผัสทั้งทางตา และทางหู ขณะเดียวกัน

2.5 ช่วยให้สามารถเรียนรู้สิ่งที่ศึกษาได้ลำบาก แต่เมื่อใช้สื่อเข้าช่วย จะทำให้กระบวนการเรียนรู้ของผู้เข้ารับการฝึกอบรมดีขึ้น เช่น

2.5.1 ทำสิ่งที่ซับซ้อนให้ง่ายขึ้น

2.5.2 ทำสิ่งที่เป็นนามธรรม ให้เป็นรูปธรรมขึ้น

2.5.3 ทำสิ่งที่เคลื่อนไหวช้า ให้ดูเร็วขึ้น ทำสิ่งที่เคลื่อนไหวเร็ว ให้ดูช้าลง

2.5.4 ทำสิ่งที่ใหญ่มากให้ย่อขนาดลงหรือทำสิ่งที่เล็กมากให้มีขนาดใหญ่

3. หลักการเลือกสื่อการสอน การเลือกสื่อเพื่อนำมาใช้ประกอบในการฝึกอบรมอย่างมีประสิทธิภาพนั้นเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ซึ่งในการเลือกสื่อนี้วิทยากรจะต้องตั้งวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมในการเรียนให้แน่นอนเสียก่อน เพื่อใช้วัตถุประสงค์นั้นเป็นตัวชี้้นำในการเลือกสื่อที่เหมาะสม นอกจากนี้ยังมีหลักการอื่น ๆ เพื่อประกอบการพิจารณา คือ

3.1 สื่อนั้นต้องสัมพันธ์กับเนื้อหาบทเรียนและจุดมุ่งหมายที่จะสอน

3.2 เลือกสื่อที่มีเนื้อหาถูกต้อง ทันสมัย น่าสนใจ เป็นสื่อที่จะให้ผลต่อการเรียน

3.3 เป็นสื่อที่เหมาะสมกับวัย ระดับชั้น ความรู้ และประสบการณ์ของผู้อบรม

3.4 สื่อนั้นควรสะดวกในการใช้ มีวิธีใช้ไม่ซับซ้อนยุ่งยากจนเกินไป

3.5 ต้องเป็นสื่อที่มีคุณภาพเทคนิคการผลิตที่ดี มีความชัดเจนและเป็นจริง

3.6 มีราคาไม่แพงจนเกินไป หรือถ้าจะผลิตเองควรคุ้มกับเวลาและการลงทุน

4. การวางแผนอย่างเป็นระบบในการใช้สื่อ ในการใช้สื่อเพื่อประกอบการเรียนการสอนนั้น ควรจะได้มีการวางแผนอย่างเป็นระบบในการใช้เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

4.1 การวิเคราะห์ลักษณะผู้อบรม (analyze learner characteristics) เป็นการวิเคราะห์ลักษณะผู้อบรมเพื่อผู้สอนจะได้ทราบว่าผู้อบรมมีความพร้อมในการเรียนนั้นมากน้อยเพียงใดทั้งนี้เพราะการที่จะใช้สื่อให้ได้ผลดีย่อมจะต้องเลือกสื่อให้มีความสัมพันธ์กับลักษณะผู้อบรมด้วย ซึ่งในเรื่องนี้ผู้สอนจะต้องคำนึงลักษณะทั่ว ๆ ไปและลักษณะเฉพาะของผู้อบรมด้วย ลักษณะทั่วไปของผู้อบรม ได้แก่ อายุ ระดับความรู้ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ถึงแม้ว่าลักษณะทั่วไปของผู้อบรมจะไม่มี ความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาบทเรียนก็ตามแต่ก็เป็นสิ่งช่วยให้ผู้สอนสามารถตัดสินระดับของบทเรียนและเพื่อเลือกตัวอย่างของเนื้อหาให้เหมาะสมกับผู้อบรมสำหรับลักษณะเฉพาะของผู้อบรมแต่ละคนนั้น นับว่ามีส่วนสำคัญโดยตรงกับเนื้อหาบทเรียน ตลอดจนสื่อการสอนและวิธีการที่จะนำมาใช้ในการสอนซึ่งสิ่งที่ต้องนำมาใช้ในการวิเคราะห์ได้แก่

1) ทักษะที่มีมาก่อน (prerequisite skills) เพื่อได้ทราบว่าผู้อบรมมีความรู้พื้นฐานหรือทักษะที่เกี่ยวข้องกับบทเรียนนั้นอะไรบ้างก่อนที่จะเรียน

2) ทักษะเป้าหมาย (target skills) ผู้อบรมมีความชำนาญในทักษะที่จะหรือไม่เพื่อจะได้สอนให้ตรงกับที่วางจุดมุ่งหมายไว้

3) ทักษะที่เรียนรู้ (study skills) ผู้อบรมมีความสามารถขั้นต้นทางด้าน การอ่าน การคำนวณ ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยในการเรียนรู้้นั้นไม่น้อยเพียงใด

4) ทศนคติ (attitudes) ผู้อบรมมีทัศนคติอย่างไรต่อวิชาที่จะเรียนนั้น

การวิเคราะห์ลักษณะผู้อบรมนี้ถึงแม้ว่าจะเป็นการกระทำเพียงผิวเผินก็ตามแต่ก็สามารถช่วยนำไปใช้ในการเลือกสื่อที่เหมาะสมได้ เช่น ถ้าผู้อบรมมีทักษะในการอ่านต่ำกว่าเกณฑ์สามารถช่วยได้ด้วยการใช้สื่อประเภทที่มีใช้สิ่งพิมพ์หรือถ้าผู้อบรมในกลุ่มนั้นมีความแตกต่างกันมากก็สามารถให้เรียนด้วยชุดการเรียนรายบุคคล เป็นต้น การวิเคราะห์นี้อาจจะทำให้ยากเป็นบางครั้ง ทั้งนี้เพราะผู้สอนอาจมีเวลาน้อยที่จะสังเกต หรือผู้อบรมอาจเป็นผู้มาจากที่อื่นที่เข้ามารับการสอนหรืออบรม แต่ก็สามารถกระทำได้ด้วยการสนทนากับผู้ร่วมชั้นอื่น ๆ หรืออาจมีการทดสอบก่อนเรียนเพื่อดูพื้นฐานของผู้อบรมก็ได้

4.2 การกำหนดวัตถุประสงค์ (state objectives) วัตถุประสงค์เป็นสิ่งที่ตั้งขึ้นเพื่อคาดหวังว่าผู้อบรมจะสามารถบรรลุถึงสิ่งใด หรือมีความสามารถใหม่อะไรบ้างในการเรียนนั้น การตั้งหรือกำหนดวัตถุประสงค์ในการเรียนการสอนนี้เพื่อ

4.2.1 วิทยากรจะได้ทราบว่าการฝึกอบรมนั้นมีวัตถุประสงค์อะไรเพื่อสะดวกในการเลือกสื่อและวิธีการให้ถูกต้อง วัตถุประสงค์นี้จะช่วยให้วิทยากรจัดลำดับกิจกรรมการอบรมและเป็นการสร้างสิ่งแนวค้อมหรือประสบการณ์การเรียนรู้ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์นั้น

4.2.2 ช่วยในการประเมินผลผู้อบรมได้อย่างถูกต้อง เพราะผู้อบรมจะไม่ทราบเลยว่าผู้อบรมบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ถ้าไม่มีการกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ก่อน

4.2.3 ช่วยให้ผู้อบรมทราบว่าเมื่อเรียนบทเรียนนั้นแล้ว จะสามารถเรียนรู้หรือกระทำอะไรได้บ้าง

4.3 การเลือก ดัดแปลง หรือออกแบบสื่อ (select, modify, or design materials) การที่จะมีสื่อวัสดุที่เหมาะสมในการเรียนการสอนสามารถกระทำได้ 3 วิธี คือ

4.3.1 เลือกจากสื่อที่มีอยู่แล้ว

4.3.2 ดัดแปลงสื่อที่มีอยู่แล้วให้ใช้ได้เหมาะสมดียิ่งขึ้นทั้งนี้ย่อมขึ้นกับเวลาและงบประมาณในการดัดแปลงสื่อ นั้นด้วย

4.3.4 การออกแบบสื่อใหม่ ถ้าไม่มีสื่อเดิมอยู่หรือสื่อที่มีอยู่แล้วไม่สามารถนำมาดัดแปลงให้ใช้ได้ตามที่ต้องการย่อมต้องมีการออกแบบและจัดทำสื่อใหม่ซึ่งต้องคำนึงถึงองค์ประกอบต่างๆ เช่น ให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของวิชาและลักษณะของผู้อบรมมีงบประมาณในการจัดทำเพียงพอหรือไม่ มีเครื่องมือและผู้ชำนาญในการจัดทำสื่อหรือไม่เหล่านี้ เป็นต้น

4.4 การใช้สื่อ เป็นขั้นการกระทำจริงซึ่งวิทยากรจะต้องดำเนินการดังนี้

4.4.1 ดูหรืออ่านเนื้อหาในสื่อเหล่านั้นก่อนเป็นการเตรียมตัว เช่นดูสไลด์หรือวิดีโอเทปเพื่อศึกษาเนื้อหาให้แม่นยำก่อนนำไปใช้ หรืออ่านบทวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องจริงนั้น

4.4.2 จัดเตรียมสถานที่ ที่นั่งเรียน อุปกรณ์เครื่องมือ และสิ่งต่าง ๆ เพื่อความสะดวกเรียบร้อยก่อนการสอน และควรต้องทดลองอุปกรณ์ที่จะใช้ก่อนว่าใช้ได้หรือไม่

4.4.3 มีการเตรียมตัวผู้อบรมโดยการใช้สื่อนำเข้าสู่บทเรียน ก็ควรจะต้องสรุปเนื้อหาเรื่องที่จะชมนั้นให้ผู้อบรมทราบเสียก่อนว่าเกี่ยวข้องกับบทเรียนอย่างไรบ้าง เป็นการแนะนำก่อนล่วงหน้าและเพื่อสร้างแรงจูงใจแก่ผู้อบรม

4.4.4 ควบคุมชั้นเรียนให้ผู้อบรมมีความสนใจในสื่อที่น่าเสนอนั้น

4.5 การกำหนดการตอบสนองของผู้อบรม (require learner response) การให้ผู้อบรมมีส่วนร่วมในการเรียน และเปิดโอกาสให้มีการตอบสนองนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งซึ่งผู้อบรมจะมีการตอบสนองหรือไม่และมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับสื่อที่นำมาใช้ สื่อบางชนิดเมื่อใช้แล้วจะเปิดโอกาสให้ผู้อบรมมีส่วนร่วมมากกว่าสื่อชนิดอื่น เช่น การให้อ่านหรือดูรูปจะทำให้ผู้อบรมมีการอภิปรายจากสิ่งที่เห็นนั้น เป็นการตอบสนองที่เกิดขึ้นได้ทันทีและง่ายกว่าการให้ดูภาพยนตร์ นอกจากนี้ ผู้อบรมสามารถมีการตอบสนองได้ทั้งโดยเปิดเผยและภายในตัวผู้อบรม (overt and covert response) โดยการพูดหรือเขียนออกมา การท่องจำหรือคิดในใจ เมื่อผู้อบรมมีการตอบสนองแล้ว วิทยากรควรให้ผลย้อนกลับทันทีเพื่อให้ผู้อบรมทราบว่าตนมีความเข้าใจถูกต้องหรือไม่ การเรียนการสอนโดยการให้ทำแบบฝึกหัด การตอบคำถาม หรือการใช้บทเรียนแบบโปรแกรม จะเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้อบรมมีการตอบสนอง และได้รับการเสริมแรงระหว่างการอบรมได้เป็นอย่างดี

4.6 การประเมินผล (evaluation) กระทำได้ใน 3 ลักษณะ คือ

4.6.1 การประเมินผลกระบวนการสอน เพื่อเป็นการวัดดูว่าสามารถบรรลุได้ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ทั้งในด้านผู้สอน สื่อการสอน และวิธีการสอน โดยในการประเมินผลนี้สามารถทำได้ทั้งในระยะก่อน และหลังการสอน

4.6.2 การประเมินผลความสำเร็จของผู้อบรม ซึ่งขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ว่ามีเกณฑ์เท่าใด การวัดผลอาจทำได้ด้วยการทดสอบ สอบปากเปล่า หรือดูจากผลงานของผู้อบรม สิ่งสำคัญที่จะทราบได้ว่าผู้อบรมมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนมากน้อยเท่าใด คือ สังเกตจากการปฏิบัติและการแสดงออกของผู้อบรมนั้น

4.6.3 การประเมินผลสื่อและวิธีการสอน โดยการให้ผู้อบรมมีการอภิปรายและวิจารณ์การใช้สื่อและเทคนิควิธีการสอนว่าเหมาะสมมากน้อยเพียงใด

5. การใช้เครื่องมือ (โสตทัศนูปกรณ์)

โสตทัศนูปกรณ์ เป็นเครื่องมือที่จำเป็นต้องแสดงออกมา ให้รู้ถึงเรื่องที่ควรจะเข้าใจ บอกผู้ถึงสิ่งที่เขาควรจะดู ในครั้งแรกอะไรที่เจตนาจะแสดงออก ชี้แจงถึงลักษณะสำคัญ เพื่อ

ผู้ฟังจะได้เข้าใจในการใช้เทคนิคเหล่านี้ก่อให้เกิดผลในการใช้สื่อทัศนูปกรณ์ อย่างแท้จริง วิทยากรต้องมีความรู้ในเรื่องการใช้สื่อทัศนูปกรณ์เป็นอย่างดีเมื่อเวลาใช้จริงจะไม่เกิดปัญหา

3.6.1 วัตถุประสงค์และข้อห้ามในการใช้สื่อทัศนูปกรณ์

สื่อการสอนเป็นเครื่องมือที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งในกิจกรรมการเรียนการสอน สื่อการสอนโดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อทัศนูปกรณ์ มีบทบาทในการทำให้การสอนน่าสนใจและได้ผลดียิ่งขึ้น

1. การใช้สื่อทัศนูปกรณ์ วิทยากรควรจะใช้สื่อทัศนูปกรณ์โดยวัตถุประสงค์ ดังนี้

1.1 เพื่อสร้างความสนใจให้กับการสอน โดยการแสดงให้เห็นถึงภาพจริงของวัตถุสิ่งของ พฤติกรรม กรรมวิธี ที่ไม่อาจเห็นได้โดยทั่วๆ ไป ยากต่อการอธิบายให้เห็นภาพ หรือทำความเข้าใจได้ยากโดยการอธิบายเพียงอย่างเดียว

1.2 เพื่อใช้แสดงโครงเรื่องของเนื้อหาวิชาเมื่อเริ่มต้นสอน ให้ผู้เรียนเห็นภาพรวมของเรื่องที่จะสอนทั้งหมด ทำให้ทราบว่าวิทยากรจะพูดถึงเรื่องอะไรบ้าง ปัจจุบันอยู่ตรงไหนและกำลังจะพูดเรื่องอะไรต่อไป เป็นผลให้ผู้เรียนสามารถติดตามและเรียนรู้ได้ดีขึ้น

1.3 เพื่อเพิ่มโอกาสในการเรียนรู้ โดยให้สมองได้รับข้อมูลข่าวสารจากทั้งสื่อประสาทและจักขุประสาท ผลจากการวิจัยยืนยันว่าการเรียนรู้โดยใช้ประสาทสัมผัสมากกว่าหนึ่งอย่างพร้อมๆ กันจะทำให้เรียนรู้ได้มากกว่า และจำได้นานกว่า

1.4 ใช้แสดงหัวข้อหรือประเด็นที่สำคัญพร้อมๆ กับข้อมูล สถิติ แผนภาพ เพื่อสนับสนุนประเด็นเหล่านั้นให้มีความชัดเจน น่าเชื่อถือ และเป็นที่ยอมรับได้ง่ายขึ้น

1.5 ต้องการประหยัดเวลาโดยให้ความชัดเจนในสิ่งที่นำเสนอด้วยภาพที่เหมือนจริงทำให้ไม่ต้องเสียเวลากับการอธิบายยาวๆ เพราะสื่อการสอนจะช่วยให้เข้าใจและรับรู้ได้เร็ว

1.6 เพื่อสร้างความมั่นใจในการสอนของตัววิทยากรเอง และเป็นหลักประกันว่าการสอนจะดำเนินการไปตามขั้นตอนที่เตรียมไว้ มีคุณภาพและครอบคลุมเนื้อหาตามที่กำหนด

2. ข้อห้ามในการใช้สื่อทัศนูปกรณ์

2.1 อย่าสร้างความประทับใจผู้เรียนด้วยตารางตัวเลข กราฟ หรือภาพที่มีรายละเอียดมากเกินไปจนเกินความจำเป็น

2.2 อย่าใช้สื่อทัศนูปกรณ์เพื่อหลีกเลี่ยงการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้เรียน หรือใช้มากเกินไปจนน่าเบื่อ เพราะผู้เรียนต้องการได้เห็นและรับฟังจากปากของวิทยากรด้วยเหมือนกัน

2.3 อย่างสื่อเพื่อเสนอประเด็นที่ง่ายต่อการเข้าใจและสามารถอธิบายอย่างสั้นๆ

2.4 อย่าพูดในสิ่งที่มิได้อยู่ในสื่อที่กำลังนำเสนออยู่

2.5 อย่านำเสนอโดยการอ่านข้อความจากสื่อโดยตรง

3.6.2 การใช้สื่อประเภทต่างๆ

การใช้เครื่องฉายแผ่นใส

เครื่องฉายแผ่นใส หรือที่นิยมเรียกสั้นๆว่า OHP (overhead projector) เป็นสื่อที่นิยมให้กันมากที่สุดในการสอนและฝึกอบรมเพราะราคาไม่แพง ใช้งานง่ายใช้ได้กับผู้เรียนทั้งกลุ่มและกลุ่มใหญ่ ถ้าเป็นกลุ่มผู้ใหญ่มักสามารถฉายแผ่นใส ควรเตรียมมาล่วงหน้า หรือเขียนขึ้นทันทีให้ไปแสดงบนจอเมื่อใช้จริงจะได้ไม่มีปัญหา

ข้อดี

1. ใช้งานง่าย เคลื่อนย้ายสะดวก ราคาไม่แพง สามารถใช้ผนังห้องสีอ่อนแทนจอได้
2. แผ่นใสสามารถผลิตขึ้นได้ง่ายโดยใช้เครื่องถ่ายภาพเอกสาร
3. ใช้แสดงภาพที่เตรียมมาซึ่งทำให้ได้ภาพดี แผ่นใสสามารถเก็บไว้ใช้งานได้นาน

ข้อเสีย

1. ต้องการกระแสไฟฟ้าและจอ
2. การใช้ที่มากเกินไปจนจำเป็นโดยไม่มีเป้าหมายในการสื่อสารที่ชัดเจนจะทำให้เบื่อ
3. ต้องจัดเตรียมไว้ล่วงหน้าอาจไม่ตรงกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

การใช้สไลด์

สไลด์ซึ่งได้จากการใช้กล้องถ่ายภาพ เป็นสื่อที่ทำให้ได้เห็นภาพและสิ่งจริงของวัตถุหรือสิ่งของที่ต้องการนำเสนอให้ได้ดีกับห้องซึ่งมีผู้ชมจำนวนน้อยถึงห้องประชุมขนาดใหญ่ซึ่งผู้ชมจำนวนมากสไลด์ผลิตได้โดยการถ่ายภาพด้วยฟิล์มสไลด์หรือจากการฉายภาพนิ่งจากคอมพิวเตอร์ผ่านเครื่องฉาย

ข้อดี

1. สามารถนำเสนอภาพหรือแผนภาพที่ซับซ้อนได้ง่าย
2. สามารถปรับขนาดของภาพได้ทุกขนาดโดยไม่ทำให้คุณภาพของภาพลดลง

ข้อเสีย

1. การนำเสนอขาดความต่อเนื่องเมื่อมีการเปลี่ยนสไลด์ใหม่
2. การนำเสนอสไลด์ในช่วงบ่ายในห้องที่มีแดดจะทำให้ผู้ชมมองได้ง่าย

การใช้วีดิทัศน์

ถึงแม้ว่าวีดิทัศน์และภาพยนตร์จะมีกระบวนการในการผลิตแตกต่างกันมาก แต่ในมุมมองของผู้ชมแล้วแทบไม่มีความแตกต่างกันเลย กล่าวคือ เป็นการนำเสนอข้อมูลที่เป็นภาพที่มีความเป็นธรรมชาติทั้งในเรื่องของรูปทรงและสีเช่นเดียวกับสไลด์ นอกเหนือจากนั้น ยังเพิ่มมิติของเวลาเข้าไปทำให้เห็นการเคลื่อนไหวปรากฏการณ์มีความรู้สึกหรืออารมณ์ที่ทำให้ได้สมบุรณ์กว่าสื่อประเภทอื่นๆ

ข้อดี

1. มีความเป็นเอกประสงค์ ใช้ในการเรียนการสอนทั่วๆ ไปได้ดี
2. สามารถย้อนเทปกลับมาดูใหม่ได้ทันทีที่ต้องการ ทำได้สะดวก
3. การใช้ที่เหมาะสมจะสร้างประสบการณ์ในการเรียนรู้ได้อย่างดียิ่ง

ข้อเสีย

1. การนำเสนอที่ไม่เป็นที่ถูกต้องจะทำให้ผู้เรียนเป็นฝ่ายรับเพียงอย่างเดียว
2. การผลิตยุ่งยากและมีค่าใช้จ่ายสูง เครื่องฉายราคาแพง
3. การฉายวิดิทัศน์หรือต้องขึ้นจอตาม ทำให้ไม่ได้จับบันทึกหรือทำให้วังงัด

การใช้สื่อสิ่งพิมพ์

สิ่งพิมพ์ เช่น เอกสารประกอบการบรรยาย ตำรา แบบฝึกหัด แผนภาพ แผนที่ เป็นสื่อพื้นฐานที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในการเรียนการสอน ไม่ว่าจะเป็นการเรียนในกลุ่มขนาดใหญ่มาก จนถึงขนาดเล็กมากรวมทั้งตำราสำหรับการศึกษาหาความรู้ด้วยตัวเองด้วย

ข้อดี

1. การจัดทำไม่ยุ่งยากมาก ง่ายต่อการใช้งาน เป็นสื่อที่ทุกคนคุ้นเคยซึ่งสามารถใช้ได้กับการเรียนการสอนทั่วไป
2. มีรูปแบบในการนำเสนอที่หลากหลาย
3. ผู้เรียนไม่ต้องคอยจดบันทึก ทำให้สามารถใช้สมาธิทั้งหมดในการรับฟัง
4. การผลิตสื่อจำนวนมากทำได้ง่าย มีราคาถูก

ข้อเสีย

1. สื่อสิ่งพิมพ์ที่ไม่ได้กำหนดเนื้อหาที่ตรงประเด็นจะทำให้ผู้ฟังเบื่อ
2. เอกสารไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ มีข้อมูลมากเกินไป
3. อาจทำให้ผู้เข้าอบรมไม่สนใจฟังถึงว่ามีเอกสารอยู่แล้ว

นอกจากที่วิทยากรจะมีเทคนิคต่างในการบรรยายหรือการใช้สื่อประกอบการฝึกอบรมแล้ววิทยากรควรจะมีกิจกรรม เช่น เกม เพลงที่เกี่ยวข้องกับฝึกอบรม ดังที่ (วารินทร์ อักษรนำ, 2542, หน้า 29) กล่าวถึงการนำเกมต่างๆ มาช่วยในการฝึกอบรมไว้ ดังนี้

1. เพื่อช่วยส่งเสริมให้ผู้เข้ารับการอบรม ได้เรียนรู้วิธีการทำงานและการทำกิจกรรมร่วมกับคนอื่น ปฏิบัติตนเองให้อยู่ในกติกาและเงื่อนไข และเป็น การรู้จักใช้ความคิดเพิ่มขึ้น
2. เปิดโอกาสให้ผู้นำเกม ได้ศึกษาพฤติกรรมที่แท้จริงของผู้เข้ารับการอบรม และทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมทุกคนได้ร่วมกิจกรรมทางกาย เพื่อส่งเสริมทักษะขั้นพื้นฐาน
3. การส่งเสริมการเรียนรู้ทางด้านวิชาการกับด้านอื่น โดยการใช้เกมและกิจกรรม เป็นสิ่งที่จะทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมไม่เบื่อต่อการเข้าร่วมการฝึกอบรม
4. ทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรม ได้รับความสนุกสนาน ร่าเริง สดชื่น เปลี่ยนบรรยากาศของการฝึกอบรมและยังเป็นการผ่อนคลายความเครียดในการฝึกอบรมด้วยโดยสรุป

แล้วการใช้เกมประกอบการฝึกอบรม เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้ทำกิจกรรมร่วมกัน ภายใต้กติกา เงื่อนไข รู้จักการใช้ความคิดได้ศึกษาพฤติกรรมที่แท้จริงของผู้เข้ารับการฝึกอบรม อีกทั้งช่วยลดความเบื่อกันในระหว่างการฝึกอบรมได้อีกด้วย

วิทยากรต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมในหลายๆด้านเพราะในเรื่องเดียวกันอาจจะทำกิจกรรมไม่ได้หลายอย่าง การที่วิทยากรมีเกมมีกิจกรรมรวมถึงเพลงต่างๆมาช่วยในการฝึกอบรมนั้นถือว่าเป็นการดีทั้งนี้ต้องได้นื้อหาสาระหรือเป็นไปในเรื่องที่ฝึกอบรมหากว่ามีแต่เรื่องสนุกสนานเพียงอย่างเดียวเมื่อจบจากการอบรมแล้วผู้เข้าอบรมไม่ได้ความรู้อะไรที่จะนำไปปรับใช้ก็เห็นว่าจะไม่สมควร วิทยากรผู้ทำหน้าที่ในการฝึกอบรมนั้นไม่ว่าจะเป็นการจัดอบรมในลักษณะใดก็ตามจะต้องมีผู้ที่สงสัยหรืออยากรู้ในสิ่งที่เขาสนใจเมื่อเป็นเช่นนี้วิทยากรจะแก้ไขอย่างไรเพราะบางครั้งอาจจะตอบคำถามไม่ได้เพราะวิทยากรเองก็ยังไม่สามารถที่จะรู้ทุกเรื่องแต่ก็ต้องมีแนวทางแก้ไขที่ดีหรือหาทางออกที่ดีที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้เข้ารับการฝึกอบรม

3.7 การตั้งคำถามเพื่อการอบรมของวิทยากร

วิทยากรจะสามารถทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ถ้าได้มีความพยายามศึกษาวิธีการและเตรียมใช้คำถามในกิจกรรมการเรียนการสอน คำถามที่ดีจะกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ รู้จักคิด และวิเคราะห์หาเหตุผลด้วยตนเอง การถามคำถามเป็นวิธีการที่เหมาะสมจะเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่างกันในระหว่างผู้เข้าอบรมกับวิทยากร ดังที่ (วิบูลย์ บุญยชรโรกุล, 2545, หน้า 200 - 202) กล่าวถึงเทคนิคการในการถามและตอบคำถามของวิทยากรไว้ ดังนี้

1) คำถามเป็นเครื่องมือที่จะใช้กระตุ้นให้เกิดความสนใจ เกิดความคิด และวิเคราะห์ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ คำถามที่ดีจำเป็นต้องมีวัตถุประสงค์ เตรียมไว้ล่วงหน้า และใช้ในสถานการณ์และโอกาส

2) ถามคำถามที่เตรียมไว้ หยุดประมาณ 5 วินาทีเพื่อให้เกิดความคิด แล้วจึงขอให้ตอบ หลังจากการหยุดให้คิด จะมีผู้เรียนบางคนแสดงอาการพร้อมที่จะตอบ

3) ให้กำลังใจผู้อบรม ให้แสดงความคิดเห็นหรือตอบคำถามถ้าคิดว่าบุคคลนั้นน่าจะตอบได้ เช่น ถามว่า เรื่องนี้คุณพอมีประสบการณ์บ้างไหม มีความเห็นอย่างไรกับ

4) ยกบางส่วนของประเด็นคำตอบออกมาตั้งเป็นคำถามเพิ่มเติม เพื่อให้มีการคิดวิเคราะห์ และเกิดการเรียนรู้ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

5) พยายามกระจายคำถามและคำตอบให้ครอบคลุมผู้เรียนให้มากที่สุด เพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วม หลีกเลี่ยงไม่ให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งผูกขาดในคำถาม

6) อย่าถามคำถามที่มีข้อโต้แย้งตรงๆ ปรับระดับความขัดแย้งให้ลดลงโดยถามว่าคุณมีความเห็นอย่างไร กับเรื่องนี้ อย่าเหน็บแนม หรือดูถูกผู้ที่ตอบผิด

3.7.1 ลักษณะของคำถามที่ดี

1) เป็นคำถามที่ถามออกไปกลางๆไม่ระบุชื่อคนโดยตรง

- 2) เป็นการถามโดยระบุชื่อผู้ตอบโดยตรง
- 3) ถามขึ้นมาลอยๆ ไม่ระบุชื่อผู้ตอบโดยตรง
- 4) ถามโดยระบุชื่อ แต่ไม่ได้คำตอบ จึงถามคำถามเดิมอีก แต่เปลี่ยนชื่อคนตอบใหม่ ไม่ถามบุคคลที่เคยถามมาแล้ว

- 5) เป็นคำถามที่ต้องการให้ตอบยาวๆ โดยอิสระ
- 6) เป็นคำถามที่มีตอบกำหนดไว้แล้ว
- 7) เป็นคำถามที่บอกคำตอบด้วย เพื่อต้องการสรุปหรือเน้นจุดสำคัญ
- 8) เป็นคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ ถามเองตอบเอง
- 9) เป็นคำถามที่ต้องการความตกลงขบขัน เพื่อพักผ่อนคลายความเครียด
- 10) เป็นการถามตอนจบหัวข้อ เพื่อหยั่งดูว่า เข้าใจกันหรือไม่

3.7.2 เทคนิคในการรับฟังคำถาม

- 1) มองที่ผู้ถาม รับฟังคำถามด้วยท่าทางที่เป็นมิตร วางใจให้เป็นกลาง ไม่แสดงอาการโกรธหรือฉุนเฉียว ถึงแม้ว่าจะตกอยู่ในสภาพ ถูกลองภูมิก็ตาม
- 2) ฟังคำถามด้วยความตั้งใจ ทวนคำถามดังๆ เพื่อให้แน่ใจว่าตนเองเข้าใจ และผู้เรียนทุกคนได้ยินในคำถามนั้นๆ
- 3) เพื่อช่วยให้มีสมาธิในการตอบคำถาม อาจขอให้สมาชิกในห้องช่วยจดคำถาม เพื่อให้สามารถตอบได้ครบทุกประเด็น
- 4) ให้ผู้ถามคำถามพูดจนจบโดยไม่ชิงตอบ หรือให้ผู้อื่นถามแทรกกลางคันถ้าคำตอบยาวมากและครอบคลุมหลายประเด็น วิทยากรอาจขออนุญาตตอบคั่นเพื่อจะได้ไม่หลงประเด็น
- 5) ช่วยสรุปคำถามให้กระชับและตรงประเด็นถ้าผู้ถามวกวน เพื่อให้ทุกคนเข้าใจ และได้รับประโยชน์จากคำถามและคำตอบนั้นด้วย

3.7.3 เทคนิคในการตอบคำถาม

- 1) เตรียมตอบคำถามไว้ล่วงหน้าในประเด็นที่คาดว่าจะมีคำถามเตรียมหาตัวอย่างที่เป็นประโยชน์ จะตอบสั้นๆ ให้ตรงประเด็นอย่างไร
- 3) ใช้หลักการคือตอบให้สั้นและตรงประเด็น ยกตัวอย่างเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น ไม่ตอบแค่ ใช่ / ไม่ใช่ หรือ ถูก / ผิด
- 4) ถ้าถูกถามคำถามเป็นชุด คือมีหลายประเด็นรวมกันอยู่ในการถามครั้งเดียวให้แยกตอบทีละประเด็น ถ้าจำไม่ได้หมดทุกประเด็นให้ถามผู้ถาม ว่าตอบครบทุกประเด็นหรือยัง
- 5) หลีกเลี่ยงการตอบที่ยืดยากซับซ้อนเกินความจำเป็น
- 6) อย่าให้คำตอบโดยตรงทันทีบ่อยครั้งจนเกินไป บางครั้งการถามกลับเพื่อให้เกิดความคิด วิเคราะห์ หรือให้มุมมองที่แตกต่างจะให้ประสิทธิผลในการเรียนรู้ได้ดีกว่า

7) มีความจริงใจต่อผู้ถาม วิทยากรไม่สามารถมีความรู้ในทุกเรื่อง ถ้าไม่ทราบคำตอบก็บอกว่าไม่ทราบ แต่จะหาคำตอบให้ในภายหลัง ควรสอบถามผู้เข้าอบรมว่ามีใครรู้ในเรื่องที่ถามบ้าง ผู้เข้าอบรมบางคนที่มีประสบการณ์อาจให้คำตอบได้

8) ในขณะที่ตอบหรือถามคำถาม ให้มองหน้าผู้ถามในขณะที่เดียวกันก็ไม่ละเลยสมาชิกที่เหลือในห้อง คำแนะนำอย่างง่าย ๆ ก็คือ ให้มองผู้ถามโดยใช้เวลาประมาณร้อยละ 25 หรือร้อยละ 75 มองสมาชิกที่เหลือในห้องบ้าง วิทยากรฝึกอบรมนั้นนอกจากให้ความรู้แก่ผู้เข้ารับการอบรมแล้ว ควรเปิดโอกาสให้ผู้เข้ารับการอบรมได้ถามปัญหาต่างๆที่ยังไม่เข้าใจบ้างแต่วิทยากรต้องมีความระมัดระวังในการตอบคำถามด้วยเพราะอาจไม่คาดคิดว่าผู้เข้าอบรมจะถามคำถามที่เราอาจไม่รู้คำตอบก็ได้ ดังที่ สมชาติ กิจยรรยง, 2545, หน้า 180 - 181) กล่าวถึงเทคนิคการตั้งคำถามและตอบคำถามของวิทยากรในการฝึกอบรมไว้ ดังนี้

1. ถ้าไม่แน่ใจไม่ควรเปิดโอกาสให้ถาม คือ พุดไปบรรยายไปแล้วยุติหรือจบเนื่องจากได้เวลาพอดี จะยุติโดยการก่อนลงเวทีอาจจะพูดว่า ที่กล่าวมาทั้งหมดหวังว่าคงได้รับประโยชน์ตามสมควรได้เวลาพอดีจึงขอยุติไว้แค่นี้ หรือต้องอภัยที่รีบบรรยายโดยไม่ได้เปิดโอกาสให้ซักถาม แต่ถ้าหากมีข้อสงสัยประการใด เอาไว้โอกาสหน้า
2. ชมเชยผู้ถาม เช่น ชอบคุณมากคำถามนี้ หรือขอบคุณมากคำถามนี้เป็นคำถามที่ดี
3. ทวนคำถาม เป็นการสรุปประเด็นปัญหา และผู้ตอบจะได้มีเวลาคิดล่วงหน้า
4. ถามใหม่ ถ้าไม่แน่ใจ เช่น ผมไม่แน่ใจในคำถามพวกเราว่า สอบถามประเด็นไหน
5. ตอบคำถามให้ผู้ฟังทั้งหมด หลังจากได้ยินคำถามครบถ้วนกระบวนความแล้ว ขอให้วิทยากรมองผู้ฟังให้ทั่วถึง แล้วตอบคำถามโดยมีจุดหมายให้สมาชิกในห้องได้ยินคำถามทั่วถึง
6. ให้ผู้ฟังเป็นผู้ตอบ เหมาะสำหรับคำถามที่ได้แย้งหรือไม่เห็นด้วย หรือเห็นตรงข้ามกับวิทยากรวิทยากรจึงควรหาผู้ฟังในห้องให้ผู้ฟังที่มีความเห็นตรงข้ามบางท่านช่วยตอบ
7. หลีกเลี่ยงการผูกขาดคำตอบ คือ ควรเปิดโอกาสให้ผู้ฟังท่านอื่นสอบถามบ้าง อาจจะพูดว่า ไหนผมอยากให้คนอื่นลองถามบ้าง ประเด็นจะหาว่าผมเป็นหน้าม้า
8. ตอบให้ตรงประเด็นของคำถาม การตอบโดยใช้คำพูดที่เข้าใจง่าย ชัดเจน อย่าตอบสับสน วกไปวนมา ควรตอบตามลำดับเหตุการณ์
9. ใช้ตัวอย่าง หรือใช้สื่อต่างๆช่วย อาจจะเป็นสื่อ หรือเอกสาร หัวข้อที่เคยบรรยายสอนหรือกล่าวไปแล้ว เพื่ออ้างอิง หรือให้มีน้ำหนักในการตอบคำถามนั้นๆ
10. ไม่ควรที่จะใช้เวลานานมากเกินไปในการตอบคำถามแต่ละครั้งถามหากผู้ฟังมีพื้นฐานดี

โดยสรุปแล้ววิทยากรที่ดีนั้นต้องเตรียมตัวให้พร้อมต้องศึกษาความรู้ใหม่ๆอยู่เสมอซึ่งการที่จะตอบคำถามต่างๆได้ดีทำให้ผู้เข้ารับการอบรมเข้าใจต้องมีตัวอย่างประกอบชี้ให้เห็นภาพ พร้อมทั้งแนวทางปฏิบัติไม่ตอบแค่ตอบว่าใช่กับไม่ใช่ หรือถูกกับผิด หากยังไม่รู้คำตอบที่แน่ชัดก็อย่างพึงตอบควรหาคำตอบให้ในภายหลังไม่ตอบแบบผิดๆเพื่อเอาตัวรอดจะเน้นการเป็น

วิทยาการที่ดีมีประสิทธิภาพไม่ว่าจะเป็นกันได้ง่าย ๆ ต้องมีทั้งพรสวรรค์และพรแสวงพร้อมทั้งมีการฝึกฝนอบรมศึกษาหาความรู้อยู่เสมอและที่สำคัญต้องเป็นแบบอย่างที่ดีอีกด้วย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่สร้างองค์ความรู้ที่สามารถพัฒนาไปสู่การปฏิบัติได้ ซึ่งสอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบันที่ต้องการองค์ความรู้ที่จำเป็นต่อการแก้ปัญหาเพื่อการพัฒนากิจกรรมต่างๆ สามารถจำแนกได้ ดังนี้

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นความพยายามของนักวิชาการและนักพัฒนาในการสังเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของงานวิจัยส่วนหนึ่งกับงานพัฒนาอีกส่วนหนึ่ง และพยายามเชื่อมโยงสาระสำคัญของการพัฒนาและการวิจัยเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม หรือ การวิจัยและพัฒนา (Research and Development : R&D) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) จึงเป็นการวิจัยและพัฒนารูปแบบหนึ่งที่ทำกับชุมชนและมีการเชื่อมโยงส่วนที่เป็น การวิจัยกับส่วนที่เป็นการพัฒนาหรือแก้ปัญหาเข้าด้วยกัน

2. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

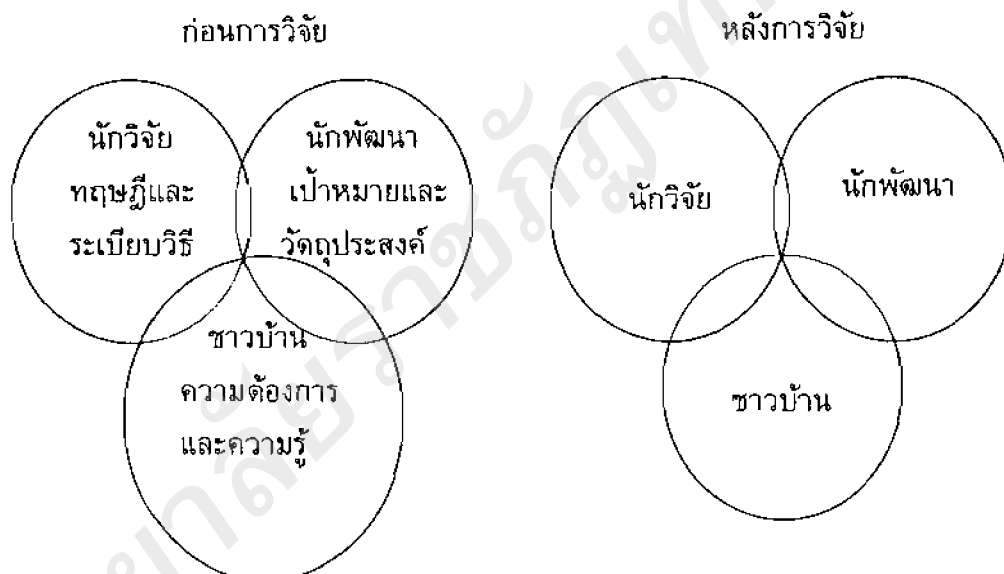
การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในองค์กรหรือชุมชนเข้ามาร่วมศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกับนักวิจัยผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอผลและการอภิปรายผลการวิจัย เป็นการเริ่มต้นของคนที่อยู่กับปัญหา ค้นหาปัญหาที่ตนเองมีอยู่ร่วมกับนักวิชาการจึงเป็นกระบวนการที่คนในองค์กรหรือชุมชนมิใช่ผู้ถูกกระทำ แต่เป็นผู้กระทำที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมกันในการวิจัย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่ต่างไปจากการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติหรือทางสังคมศาสตร์ เพราะเน้นการยอมรับหรือความเห็นพ้องจากฝ่ายชาวบ้าน สิ่งนี้นักวิจัยต้องคำนึงถึง คือ การประเมินความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้าน ตลอดเวลา และทบทวนวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นครั้งคราว เพื่อให้สอดคล้องกับความคิดเห็นของชาวบ้านอันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและเกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

3. ปรัชญาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เชื่อว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่อยู่กับข้อมูลอยู่กับความจริงเป็นผู้ที่รู้ดีเท่ากับนักวิจัยหรืออาจจะรู้มากกว่านักวิจัย การปฏิบัติที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต จึงต้องเริ่มจากชาวบ้านไม่ใช่เริ่มจากสมมติฐานของผู้วิจัยหรือนักพัฒนาแต่ฝ่ายเดียว ผู้ที่เกี่ยวข้องควรมีบทบาทในการร่วมกันกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางในการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาบทบาทให้เท่าเทียมกัน การวิจัยลักษณะนี้จึงเป็นการ

เรียนรู้ผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนารวมทั้งความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้าน ดังภาพประกอบ

ภาพ 2 เปรียบเทียบโลกทัศน์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัย

ที่มา : (สิทธิธัญ ประพุทธนิติสาร, 2545, หน้า 23)

จากภาพวงกลมแต่ละวงเป็นโลกทัศน์หรือวิธีมองปัญหาของคนแต่ละกลุ่มที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัย โลกทัศน์ของแต่ละฝ่ายต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ หลังจากเข้าสู่กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คนทั้งสามกลุ่มจะมีโลกทัศน์ร่วมและความเข้าใจร่วมกันในการพัฒนา ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการวิจัยและการพัฒนาไปพร้อมๆ กัน ในลักษณะการศึกษาชุมชนเพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาแนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสรุปได้ ดังนี้

3.1 การมีส่วนร่วมเป็นสิทธิ เอกสิทธิ เป็นการทำงานกลุ่ม เป็นกระบวนการบริหารการพัฒนา และเป็นเครื่องมือชี้วัดการพัฒนาชนบท

3.2 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่เริ่มต้นจากสภาพจริงในปัจจุบันมุ่งไปสู่จุดหมายที่ควรจะเป็นไปได้ในอนาคต มีลักษณะที่มีความยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ โดยเริ่มจากความรู้สึกต่อปัญหาหรือความต้องการของตนไปสู่การคิดการกระทำ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งตัวเองและระดับชุมชนทั้งด้านจิตใจ สติปัญญา กายภาพ และสิ่งแวดล้อม

3.3 กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมซึ่งประกอบด้วยการแสวงหาความรู้และการกระทำ จะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดเมื่อยังรวมกลุ่มกันได้ และคำนึงถึงภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง

3.4 การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเกิดจากการประยุกต์ทฤษฎีในการพัฒนาชุมชน ท้องถิ่นจากการผู้ได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์กลางการดำเนินการ ด้วยความสามารถที่แก้ไขปัญหาและเข้าใจเป้าหมายการพัฒนาตนเองและชุมชน เป็นลักษณะการจุดพลังให้ได้รับรู้ การทำงานร่วมกันซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เน้นการวิเคราะห์ชุมชน เพื่อค้นหาศักยภาพ ปัญหา แนวทางแก้ปัญหาด้วยการวางแผนปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ ประเมินงานเป็นระยะเพื่อปรับเปลี่ยนแผนการดำเนินงานให้สามารถบรรลุเป้าหมายได้

3.5 เป้าหมายสุดท้ายของการวิจัย คือ การเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น จึงต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการของการวิจัย เริ่มตั้งแต่การทำความเข้าใจและนิยามปัญหาของการวิจัย การเลือกวิธีการแก้ปัญหา การวิเคราะห์ข้อมูล และต้องให้กลุ่มคนไร้อำนาจต่อรองเข้ามา มีส่วนร่วมในการวิจัยด้วย เพื่อจะก่อให้เกิดจิตสำนึกในสังคม หวงแหวนทรัพยากร และมุ่งไปสู่การพึ่งตนเอง

4. วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้พัฒนาตนเอง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมทุกด้านซึ่งสามารถจำแนกวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

4.1 เพื่อปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนได้ตระหนักในปัญหาของตนเอง และเกิดความตระหนักในบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของตน มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของตนเอง และสังคม

4.2 เพื่อดำเนินการวิจัยโดยเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิเคราะห์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์เพื่อช่วยในการตัดสินใจ กำหนดปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหา รวมทั้งดำเนินแก้ปัญหาด้วยตนเอง

4.3 เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

4.4 เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่มและการทำงานร่วมกันในการแก้ปัญหาและการพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

5. วิธีการวิจัยของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

5.1 เน้นการศึกษาชุมชน เป็นการให้ความสำคัญกับข้อมูลและความคิดของชาวบ้าน การเก็บข้อมูลเป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็นร่วมกัน เพื่อศึกษาถึงสภาพปัญหาในชุมชนหรือความต้องการของชุมชน ซึ่งเป็นการช่วยกันวิเคราะห์สภาพ

ปัจจุบันในชุมชน นอกจากนี้ต้องคำนึงถึงทรัพยากรในชุมชนที่เอื้อต่อการแก้ปัญหาและการพัฒนา

5.2 เน้นการหาแนวทางในการแก้ไขปัญหโดยประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาทรัพยากรท้องถิ่นที่จะนำไปสู่วิธีการแก้ไขปัญห

5.3 เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการ เพื่อนำไปสู่การนำไปปฏิบัติ ซึ่งอาจจะต้องคำนึงเชิงเศรษฐศาสตร์ในแง่ของความคุ้มค่า ความเหมาะสมกับเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ความเชื่อและอื่น ๆ ร่วมด้วย

5.4 เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินงานแก้ไขปัญหทุกขั้นตอนและสามารถดำเนินการได้เองหลังจากสิ้นสุดการวิจัยหรือเมื่อนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว

6. ระเบียบวิธีวิจัยของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นระเบียบวิธีที่ไม่ยึดติดรูปแบบอันเป็นมาตรฐานใดๆ มีการปฏิบัติการและกิจกรรมที่เพิ่มเข้ามา ตลอดจนการติดตามประเมินสถานการณ์และการปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้เกิดความเหมาะสม การสร้างความสัมพันธ์ การสังเกต การสัมภาษณ์และการวิเคราะห์ เน้นการมีส่วนร่วมของฝ่ายประชาชนมีวิธีการทำได้ เช่น การระดม การประชุมกลุ่ม การใช้เวทีทัศน์ การประชุมเชิงปฏิบัติการ การสำรวจ การสัมภาษณ์ การให้คำปรึกษา การทำแผนที่ของชุมชน การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม การอภิปราย การที่จะได้ข้อมูลที่ต้องการโดยใช้วิธีการใดนั้นต้องมีความกลมกลืนและขึ้นอยู่กับการตกลงร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับประชาชนในชุมชน

7. บทบาทของนักวิจัยในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

บทบาทของนักวิจัยในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นักวิจัยต้องมีบทบาท ดังนี้

7.1. ต้องตระหนักในข้อจำกัดของตนเองมีความรู้สึกที่ไม่รู้ นอกจากนี้ยังต้องตระหนักในระบบคุณค่าของตนเองเมื่อต้องสัมพันธ์กับค่านิยมของประชาชนในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไปจากตนเอง

7.2. พยายามเรียนรู้จากคนในชุมชนผ่านมิตรภาพ ความเข้าใจซึ่งกันและกัน

7.3. หลังจากที่ได้ข้อมูล เข้าใจปัญหาของท้องถิ่นต้องร่วมกับชาวบ้านหาทางออกหรือการแก้ไขปัญห และมักเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งอันเกิดจากโครงสร้างอำนาจท้องถิ่น การก้าวเดินอย่างมีจังหวะปลุกกระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักและเปิดใจกว้าง ช่วยชาวบ้านได้เรียนรู้และเห็นทางออกที่ไม่จำเป็นต้องปะทะหรือนำไปสู่ความขัดแย้ง การแก้ไขปัญหโดยชาวบ้านมีส่วนร่วมเป็นระบบการเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหไปด้วย

7.4. คนนอกพื้นที่เข้าไปเรียนรู้ชุมชนต้องเตรียมเรียนรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ ความขัดแย้งของชนชั้นผู้นำในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขากับอำนาจภายนอก อิทธิพลของเขาต่อนโยบายและการปฏิบัติในการพัฒนาด้วย

นักวิจัยนักพัฒนาร่วมกับแกนนำของคนที่อยู่กับปัญหาในชุมชนเป็นหุ้นส่วนและมีการผสมผสานระหว่างจุดแข็งของแต่ละหุ้นส่วนเข้าด้วยกันอย่างเลือกสรรและกลมกลืน คือ

1. นักวิชาการแข็งในด้านการวิเคราะห์ แต่ไม่รู้จักปัญหาดี ไม่มีหน้าที่ปฏิบัติ
2. นักปฏิบัติแข็งในด้านการปฏิบัติ มีทรัพยากรแต่ไม่รู้จักปัญหาดีและวิเคราะห์สู่นักวิชาการไม่ได้
3. แกนนำอยู่อยู่กับปัญหา รู้ปัญหาดีซึ่งดี แต่การวิเคราะห์และศักยภาพในการระดมทรัพยากรมีน้อยกว่านักปฏิบัติ

เพราะฉะนั้น การวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ผลของกระบวนการเรียนรู้จะทำให้ทุกฝ่ายที่เป็นหุ้นส่วนได้รับ และได้ให้ จะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกลไกสำคัญในกระบวนการพัฒนาซึ่งสอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบันที่ต้องการองค์ความรู้ที่จำเป็นต่อการแก้ปัญหาหรือการพัฒนาในกิจกรรมต่างๆ เพื่อการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ

จากความหมาย แนวคิดพื้นฐาน ลักษณะ ความสำคัญ กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัย จึงนำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสมรรถนะการเป็นพระวิทยากรฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมของพระนิสิตวัดศรีบูรรัตนาราม ตำบลปากเปรียว อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี โดยยึดกรอบการวิจัยจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น แยกเป็น 2 ด้าน ประกอบด้วย

1. ความรู้ที่ใช้ในการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรม
2. เทคนิคที่ใช้ในการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรม

เพื่อนำมากรอบในการวิจัยเรื่องการพัฒนาสมรรถนะการเป็นพระวิทยากรฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมของพระนิสิตวัดศรีบูรรัตนาราม อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรีสืบต่อไป